

OLVASÓKÖNYVEK A SZAKIRÁNYU IPAROSTANONCISKOLÁK SZÁMÁRA

SZERKESZTI MÁRTONFFY MÁRTON NYUG. IPAROKTATÁSI FŐIGAZGATÓ

A NYOMDÁSZAT

OLVASÓKÖNYV A NYOMDÁSZ-SZAKIRÁNYÚ IPAROSTANONC-
ISKOLÁK SZÁMÁRA

IRTA

KRASZNAY ISTVÁN

TANÁR

MÁSODIK RÉSZ

BUDAPEST

LAMPEL R. Kk. (WODIANER F. ÉS FIAI) R. T.

KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

1914

A III. OSZTÁLY ANYAGA

ELSŐ FEJEZET.

ANYAG- ÉS MŰTAN.

A festék.

Szedés, papiros és festék az a három tényező, mely a nyomtatvány minőségét meghatározza és eldönti és a szükséges munkát megszabja. Egyszerűségénél fogva a fekete nyomás a legáltalánosabb, de a mai divat, amelynek a grafikai ipar is alá van vetve, sőt hódol is, valamint a művészi hatásra való törekvés a színes nyomtatványoknak mind nagyobb teret enged.

A nyomdai festékek anyaga a természet mindhárom osztályából való és különféle eljárásokkal túlnyomólag vegyi, ritkábban mechanikai úton készül. A festékek általában háromféle formában kerülnek forgalomba: poralakban (száraz), félig kész (törve, tézta-szerű) és egészen kész (hígítva, folyós) állapotban. Mindegyiknél azonban még egy anyagnak kell lennie, amely őket a papirosra tapasztja, s ez a kötőanyag a kence (firneisz).

A kence alapanyaga növényi eredetű olaj: a jobb minőségű lenolaj, s a silányabb gyantaolaj, amelyekhez hamisításkor ásványi olajat szoktak keverni. A lenolaj aransárga színű, a víznél sűrűbb, a levegőn oxidálódik (linoxin keletkezik), aminek következtében világosabb színűvé változik, megzavarosodik, megsűrűsödik, végül egészen beszárad. Melegítve meghígul, 130°C-nál forr, s ha 250°-nál magasabbra hevítik, kence lesz belőle. A kence tehát főzés útján készül, amihez most már tűzveszély-mentes, pontosan szabályozható és egyenletesen hevítő készülékek és berendezések vannak. A hevítés hőfoka szerint erősebb, vagy gyöngébb kence készül. Gyöngye kencét egyébként úgy gyártanak, hogy a magasra hevített lenolajba levegőt fujtatnak. Ily módon nyerik a világos és könnyen száradó «fúvott» kencét.

A gyorsabb száradás céljából különféle vegyi termékeket (pl.

bórsavas mangánoxidul), vagy pedig szárító anyagokat (szikkativok) kevernek főzékor a lenolajba. A gyantával kevert kence legfőbb tulajdonsága az, hogy jól ragad, s ezért bronznyomásnál előnyösen használható.

Gyantaolajból készül a kencek legnagyobb csoportja, melyet vegyi anyagok hozzákeverésével tesznek világossá és szagtalanná, s olcsóságánál fogva a legelterjedtebb.

A kence sűrűségén múlik a festék erőssége, amelynek a nyomandó forma nagyságához és a papiros minőségéhez, a festőanyag (pigment) tulajdonságaihoz és a gép járásához kell alkalmazkodnia.

A fekete festék legfőbb alkotó része a kence és a korom. *A korom* a legfinomabb alakú, a leglazább szerkezetű szén, mely csakis lassú, a levegőtől némileg elzárt égésnél keletkezik. A legfinomabbra megőrölt, tehát mechanikai úton termelt szénpor szemcséi élesek, gömbölyűk, kemények és nedvesség fölszívására képesek, belőlük tehát festéket készíteni sem lehet. A korom ellenben végyi bomlással keletkezett, puha, könnyű, nem változó, sötét és erősen fedő festőanyag s így a nyomdafesték gyártásánál nélkülözhetetlen és pótolhatatlan. Legkevesebb értéke van a szurkos vagy *házi koromnak* (Kienruss), melyet gyantás fanemek elégetésekor nyernek, azonban leginkább éghető ásványok, bitumenek és zsiradékok szotgáltatják a kormot. A közönséges nyomdafesték, ujságfesték készítéséhez *lángkormot* használnak, melyet mindenféle olaj-neműnek zárt helyen való elégetésével állítanak elő. Könnyvnyomó és akcidenc-festék gyártására a *lámpakorom* a legalkalmasabb, melyet tiszta zsiradékkal vagy olajjal töltött és e célra szerkesztett lámpákban égetnek. A legfinomabb és legrágább illusztráció-festék gyártásához csak a *gázkormot* használhatják. Ezt legtömegesebben, tehát legolcsóbban Észak-Amerikában állítják elő, hol a koromgyártó készülékeket a földgázforrások fölé állítják föl, mert egy kilogramm koromhoz tizennyolcezer liter gáz elégeése szükséges.

A kormot az égetés befejezésekor összegyűjtik és a levegőtől elzárva, erősen hevítik, *kalcinálják*, hogy a még éghető, vagy elpárolgó idegen anyagokat is eltávolítsák. Az így izított, tehát föltétlenül tiszta kormot, kencével keverve, festékdörzsölő gépeken a kellő finomságra összekeverik.

A fekete festékek árnyalata, feketesége, fénye és erőssége a használt korom minőségétől és mennyiségétől, meg a kence erősségétől függ.

A színes festékek anyagjuk szerint a természetes vagy föld-, az ásvány- és a lakkfestékek csoportjára oszthatók.

A földfestékek, minők a vörösföld, terra di sienna, umbra és más agyagfélék oxidjai, túlnyomólag barna színűek, többé-kevésbé homokosak, durvák, bár olcsók és finomabb munkákra, pl. autotípiákra nem alkalmasak, mint fényállók azonban (plakátokra, egyéb munkákra) igen jók.

Az ásványi festékek anyagát a fémeknek az oxigénnel való különböző értékű vegyületei (oxidjai), vagy pedig savakkal való egyesülései (fémsók) szolgáltatják. Ezek a festékek jól fődnek és teljesen színtartók. Ásványi festék a cinóber, a minium, (mennige), milori-kék, kobalt-kék, krómzöld, krómsárga, kremsi-fehér, cink-fehér és még sok más.

Részben állati és növényi termékekből, részben tisztára vegyi úton készülnek a lakkfestékek, melyek közül különösen a vegyileg készült anilin- vagy kátrányfestékek válnak ki. Ezek árnyalataikban kiválóan élénkek és hatásosak, végtelerül kiadósak és a legfinomabb nyomáshoz is kitűnően alkalmasak. A biborcsiga, szépiahal; a krappgyökér, indigó, perambukkó- és szantálfa, meg a kátránykivonatok szolgáltatják a lakkok alapanyagát.

A merkantilis festékek tört színárnyalatú festékek, melyeket kis terjedelmű, finom rajzú nyomtatványok (levélfejek, cég- és cím-kártyák, számlák, árjegyzékek, körlevelek, egy néven merkantil nyomtatványok) készítésére használtak, mert ez volt a divat. Ma inkább a tiszta, határozott színeket kedvelik. «Merkantilis festék» tulajdonképpen csak gyári elnevezés, valóságban: keverék festék, melyet minden nyomda maga kever össze.

A festékek fedőképességük, vagyis színerejük szerint különbözők s általában áttetsző (transparens) és fedő-festékek csoportjaira oszthatók.

Mindkettőnek jó tulajdonságait egyesíti magában a festékgyártásnak legújabb remeke: a duplex-festék, amely úgy tünteti föl a képet, mintha két színnel nyomták volna s igen plasztikus hatást kelt.

A jó fekete festék kellékei, hogy színe egyenletes és jól fődő legyen s hogy a papiros másik oldalára át ne ütődjek.

Jó festéket keverni, s azt a munka minőségéhez alkalmassá tenni csak tapasztalt, s hozzáértő nyomdász, illetve gépmester képes; paszták, szappanok és más pótlóanyagok hozzákeverése helyes kezeléssel mellett rendszerint fölösleges, sőt a legtöbb esetben a festéket csak elrontja.

A szedőgépek.

A termelés a nagy versengés mellett leginkább arra törekszik, hogy lehetőleg gyorsan, aránylag olcsón minél többet, tömegesen birjon előállítani. Ennek a törekvésnek a kielégítése adott okot és alkalmat arra, hogy *a könnyen fáradó és egyéniségénél fogva nagyon különböző képességű emberi erő és munka helyébe a nagyobb munkát bíró, pontos egyformasággal működő és gyorsan dolgozó gépi (erőművi) munka kerüljön.* Így keletkeztek a végtelenül sokféle munka- (szer- szám-) gépek, melyek igen sokszor nagyon bonyodalmas munkát bámulatos szabatosággal végeznek, s nem ritkán oly működést egyesítenek, amelyet máskülönbten több embernek külön-külön kellene végrehajtania.

A nyomdászat kezdetben beérte egy primitív kézisajtóval és a pamaccsal. A szellemi élet föllendülésével azonban a megnövekedett munkát csak úgy győzte, hogy minél több gépet birt szolgáltatába állítani, s az «ördögös» ezermesterségből nagyszabású iparrá csak azóta fejlődött, amióta nagyszámú és sokféle gép áll rendelkezésére.

A tisztán mechanikai munkát könnyen lehetett gépekre bízni, de a szellemi munkával járó szedést nem lehetett egykönnyen az emberi kézből kivenni. Ámde a termelés és a szükségletek megváltozása itt is követelte a gyors és tömeges munkát, s a mindig kutató, találekony emberi elme — hosszas kísérletezések után — megalkotta a géptechnika egyik bámulatos alkotását: a *szedőgépet.*

A szedés gyorsításának gondolatával már régen, majdnem másfél évszázad óta foglalkoznak. Kezdetben a logotipia (egybe- öntött szótagok és szavak) rendszerével próbálkoztak, de kevés sikerrel. Később olyan gépezettel iparkodtak célt érni, amelynél a szedő csak fölvette a betűket, de ezeknek rendezését, egymás mellé sorozását már a gép végezte. Legsikerültebb volt e téren *Lagermann* svéd mérnök, *Typhother*-gépe, amely azonban a gyakorlati alkalmazás követelményeit nem elégítette ki.

A betűket szedő gépek alkotásában legtöbbre vitte *Foster Benjamin* 1812-ben, kinek elve alapján tömérdek szedőgép készült több-kevesebb sikerrel. Tíz évvel később *Church* (Csöres) *Vilmos*, birminghami (börmigéni) mérnök, már oly gépet szabadalmaztatott, mely a matricákat sorokba szedte, s ha egy egész oldalra való gyűlt össze, azokat egyszerre leöntötte.

A szedőgépek gyakorlati értékét és használhatóságát azonban nem-

csak a betűanyag készítése döntötte el, hanem az, hogy a kizárás szabályozható, megbízható és automatikus legyen, továbbá, hogy a fölhasznált matricákat minél hamarabb lehessen újból használni. A szedőgépeknek jól kizáró és elosztó szerkezettel való kiegészítése volt tehát a legfőbb és egy ideig a legnehezebb feladat, melyet legjobban megold a *Linotype* (Leinotájp) szedőgép.

1884-ben alkotta meg az első *Linotype*-ot *Mergenthaler Ottomár*, a hachteli (Württemberg) születésű órás, ki Washingtonban unokabátyja elektrotechnikai és mechanikai intézetében — írógépeket készített és eközben eszelte ki a szedőgépet. Szerkezete szép, bár bonyodalmas, kezelése egyszerű és eléggé könnyű, működése pedig sokoldalú és bámulatosan pontos. A billentyű megnyomásakor a «magazin»-ból lecsúsznak az anyaminták, vagy odorok (matrica), avagy a kizáró ékek és egymás mellé sorakoznak, míg az előre beállított sor megtelik, amit csengő jelez. A matrica egy üveglemez mögött képevel áll a szedő felé, tehát a *szedés ellenőrizhető és javítható*. A kiszedett sort a gép egy emelőkar fordítására az *öntő szerkezetbe* továbbítja, mely a sort leönti és — beállítás szerint — egyenletes magasságra meg is vágja. Egy emelőkar automatikusan megfogja a használt matricákat és fölviszi az *elosztó készülékbe*, mely a gépnek legbámulatosabban működő része. Itt a különböző bevágású (szignaturájú) lemezek egy orsón addig haladnak, míg helyükre érkeznek és a betűtartóba hullanak («Fisch» nincsen!) A megöntött sorok a gyűjtő hajóra kerülnek, honnan bármikor elvehetők.

A *Linotype* mozgatása rendszerint villamos erővel történik, a betűfémeket (ólom) gáz hevíti 288°C-ra; ezt a hőfokot a vezetéken alkalmazott légszesz-szabályozó segítségével állandóan meg lehet tartani. A gép minden szövegbetű szedésére alkalmas, javított alakjában, a kettős és hármas tárú *Linotype*, hirdetések szedéséhez is használható, sőt táblázatot is lehet rajta szedni minden különös nehézség nélkül. Nagy használhatósága, erős szerkezete, könnyű és biztos kezelése nagy kelendőséget szerzett neki. A zárt betűtárban por le nem rakódhatik, az ólomgözöket kürtő vezeti el, a munka ülve végezhető, s így sok oly körülmény marad el, amely a szedő egészségét megtámadná, vagy veszélyeztetné.

Eseményszámba ment 1888-ban *Rogers «Typograph»* (Tájpográf) gépének föltalálása. Ez a soröntő gépek között a legegyszerűbb. A billentyű megnyomására egy-egy matrica kikapcsolódik és saját súlyánál fogva egy vezető dróton lesiklik, mígnem a sor megtelik, amiről a szedő a billentyű felett balra elhelyezett tükörből meg-

győződik; a kizáró tengely forgatása a sort egy pillanat alatt kizárja, egy kézmozdulat a beállító billentyűre az öntőkészüléket mozgásba hozza. Az öntés, mely után a gép egy pillanat alatt vízben megmeregíti a sort, a megvágás, a kész sorok gyűjtése *önműködőleg* történik, s mintegy $2\frac{1}{2}$ másodpercnyi időbe telik. Minden sor szedése után a matricákat tartó keretet (kosár) föl kell emelni, hogy a matricák a dróton visszacsúszván, eredeti helyekre kerüljenek. Ez az osztás, amelynél hiba — összedobás — elő nem fordulhat, mert a matrica a maga drótyját el nem hagyhatja. Nonpareilletől ciceróig ezen is minden betűnagyság szedhető, sőt kézzel szedett sorokat is lehet a gépszedés közé keverni. Minden sorszélességhez külön öntőformát kell a gépbe tenni, ami egyébként igen gyorsan megy. Javításra (korrektúrára) ritkán van szükség, mert a Typograph-szedésnél jóval kevesebb hiba fordul elő, mint a kézi szedésnél. Az olvasztó tégely külön álló része a gépnek, s így ezt nem melegíti.

1892-ben az amerikai *Langston* megszerkesztette az egyes betűket szedő- és öntő-gépek között a legjobbat, a *Monotype* (Monotájip) gépet. Ez tulajdonképpen két gépezetből áll: az első az írógépekhez hasonló billentyűrendszerrel egy elhaladó kartonszalagra kis acélvéssőkkel lyukakat üt, melyek mindegyike egy-egy betűnek, vagy írásjelnek felel meg; a másik gépezet az így kilyukasztott (perforált) szalag alapján megönti az egyes betűket, melyek tökéletesen hasonlóak a szekrényből szedett betűkhöz. Az első gépen egy elmés szerkezet mutatja, hogy milyen széles a sor, csengőjel figyelmezteti a szedőt a kizárásra, amihez külön billentyűk szolgálnak. A kartonszalag önműködőleg előrehúzódik tetszés szerint szabályozható hosszúságban, úgy hogy ezáltal a sorokat ritkítani is lehet. Az átlukasztott kartonszalagot a szedőgépről az öntőgépre teszik, melynek mozgó fogai légnyomás segítségével egész emeltyűrendszert hoznak mozgásba, mire a megfelelő matrica az öntőcső alá hull, a forró fém a matricába ömlik, s a betű készen a szedővasba esik. A szedéshasábok ép úgy tördelhetőek és javíthatók, mint a kézi szedésnél. A perforált kartonszalag bármikor újból használható, s ezáltal fölöslegessé válik, hogy a szedés «állva» maradjon, vagy sztereotípnálni kelljen. A matricakeret kicserélésével többféle nagyságú betű önthető.

A legújabb szedőgép a *Mondline* (Monolein), melyet 1898-ban *Scudder* talált föl Brooklynban. Szerkezete sokkal egyszerűbb és tömörebb, mint a Linotype-é, amelynek rendszeréhez egyébként hasonló. Matricás rudacskaín nem egy-két, hanem tizenkét külön-

bőző betű van, s így nagyobb a használhatósága és munkaképessége. Öntő, kizáró, osztó, szabatosító (adjusztáló) és gyűjtőkészülék van rajta, melyeket körhagyók (excenterek) mozgatnak. Sorai símák, mint a Typographéi és kézi szedéssel is vegyíthetők. Különös berendezés a Monoline-gépnél, hogy csengő figyelmezteti a szedőt a kizárás megkezdésére, — mint a Linotype-nál — de ha a sor tévedésből nem telt volna meg eléggé, akkor egy újabb csengőjelzés hívja föl a szedő figyelmét a hiányra; az észre vett hibák tehát kijavíthatók még a leöntés előtt.

Százötven esztendő rengeteg kísérletei közül ez a négy szedő-öntőgép vált be. A Linotype mindmáig megtartotta elsőbbségét, különösen amióta három-tárú, kilenc betűnemre szolgáló típusát használják, sőt táblázatot is szedhetnek vele; a javító és tökéletesítő törekvések mégis egyre foglalkoztatják az embereket. Egyik javított formája a kisebb és olcsóbb *Linotype Junior* vagy *Idealszedőgép*, mely kisebb üzemű nyomdákban igen jól válik be. Érdekesebb továbbá a francia *Pinell* kétbetűs *«Dyotype»*-gépe, mely ép úgy egyes betűk, mint egész sorok szedésére és öntésére alkalmas. Jellemző berendezése a papiros-szalag, melyről az öntés történik, de amely egyúttal mechanikusan szabályozza az összes mozgásokat; ha a szalag elszakad, a gép is azonnal megáll.

Újságoknál, ahol főleg a gyorsaság egyik igen számot tevő körülmény, s a legkisebb késés is nagy kellemetlenségeket szerez a kiadónak; tagadhatatlanul a Linotype-gépekkel lehet a legjobb eredményeket elérni. Új matricákkal ez a gép könyvszedésre is alkalmas; régi, használt, kiegészített matricákkal csak piszkos (spiszes) szedést lehet csinálni. Az öntőgép bonyodalmas szerkezeténél fogva a Monotype újságszedéshez kevésbé alkalmas, ellenben táblázatokhoz való szám-, valamint egyéb tömör szedés tekintetében fölötte áll minden más szedőgépnél. A Typograph- és Monoline-gépek is inkább síma könyvszedésre alkalmasak.

A szedőgépek teljesítőképessége nem annyira a gép szerkezetétől, mint inkább a szedő gyakorlottságától függ. Bármily gyorsan végzi is a gép a maga munkáját, a billentyűzés (kikopogtatás) mégis emberi munka, amelynek határa van. Az 1911-iki leipzig-i szedőgépankéton versenyt is tartottak a Linotype-, Monotype- és Typograph-gépeken a gyárak gyakorlott műszerészei. Az első kettőn 10,000, az utóbbin 7000 betű óránként volt a legnagyobb eredmény, gyakorlott szedő azonban rendes munkafolyamat mellett legföljebb 6300, illetve 4800 betűt szedhet óránként.

A szedőgépek gondozását nem a nyomdai személyzet, hanem

külön műszereszek (gépészek) végzik; ők állítják be lehető legpontosabban a megvágó késeket, szabályozzák a fém hevítését, s a legkisebb hibát vagy zavart azonnal helyreigazítják.

Hosszabb időn át megőrzendő szedés szedőgépről lényegesen olcsóbb, mint a kézi szedés: ennek csak harmadrészét teszi ki, megtakarítja a drága betűkészlet beszerzését és kiegészítését, végül mindig új és éles betűket szolgálhat a könyvnyomtatónak. Minden szedőgépnél megvannak a maga jó tulajdonságai, de hibái is, mindamellett lényegesen megkönnyítik a munkát, nagyobb tisztaságot biztosítanak, s azok a veszedelmek — különösen munkaalakalom és árszabás tekintetében — melyektől félve a szedők bizalmatlanul, sőt gyakran ellenséges indulattal fogadták a «vaskollgá-t», szerencsére nem következtek be.

A nyomógépek.

Munkánk minősége, értéke nem egyedül tudásunktól, gyakorlottságunktól, arravalóságunktól függ, hanem igen gyakran azon múlik, hogy mily eszközök állanak rendelkezésünkre. Magas fejlettségét, sokoldalúságát és nagy munkateljesítő-képességét a nyomdászat is azóta érte el, amióta napról-napra tökéletesbülő eszközei vannak, melyek a messze menő munkamegosztást lehetővé tették és alkalmat adnak arra, hogy a maga munkakörében ki-ki a lehető legnagyobb képzettséghez, gyakorlathoz, bő tapasztalatokhoz jusshasson. *«Ördögös ezermesterség»-ből jelentőséges kultúrtényezővé s műiparrá csak úgy válhatott a nyomdászat, hogy szolgálatába a haladó technika elmés szerkezetű, precíz munkájú, óriási teljesítőképességű gépeket állított.*

Gutenberg összerakható, «szedett» formái csak úgy voltak értékesíthetők és gyakorlatilag fölhasználhatók, hogyha valami gépszerű szerkezettel nagyobb területen egyenletes nyomást lehetett kifejteni. Természetes, hogy a dicső mester a meglévő gépek között keresett egy alkalmas szerkezetet, s leghasználhatóbbnak mutatkozott a papiroskészítők szárító prése. E fából való nyomógépet *Sahspach Konrád*, strassburgi esztergályos készítette az oktáv iv-nagyságnak megfelelő méretekre, puszpángból. A nagy nyomás feszítőerejét a fasajtó csak úgy bírta ki, hogy felső részét a munkahelyiség mennyezetéhez erősítették. A gyakorlat azonban csakhamar megmutatta, hogy a *nyomás szépsége, tisztasága annak erejétől függ*, s hogy nagyobb nyomás kifejtése a fasajtón lehetet-

len. Megkezdődött tehát a sajtó javítását célzó törekvés, kísérletezés, s már 1550-ben *Danner*, nürnbergi nyomdász, a nyomást adó csavart rézből készítette. *Blaen Jansson*, amsterdami nyomdász, először használt szabadon álló (nem a mennyezetnek feszülő) nyomógépet, melyen azokat a részeket, amelyek a kopásnak jobban ki voltak téve, vasból csináltatta (1620 után).

Noworth londoni és *Haas Vilmos* bázeli nyomdászok javításai után a leglényegesebb, nagyobb szabású javítás a kéziszajton lord *Stanhope Károlytól* ered, ki 1800-ban az első, teljesen vasból készített kéziszajtot Bulmer londoni nyomdájában állította föl. Ez a mai kéziszajtok őse. Legfőbb előnye az idő megtakarításában nyilvánult, és abban, hogy a fenék- vagy formalap (fundamentum) oly nagy volt, hogy rajta egy fél ívet, kisebb alakból egy egész ívet egyszeri húzásra lehetett nyomni. Kiegészítette e javítást a bőrrel, később posztóval bevont festékező henger, melyet itt használtak először a pamacs helyett.

1810-ben *Clymer* (Klájmer) *György* «Columbia» sajtójával lépett föl, mely csakhamar elterjedt és nagy kedveltségnek örvendett, mert sokkal könnyebben volt kezelhető, mint a Stanhope-sajtó. *Ruthven John* (Dzsón) gépe (1813.) már nagy közeledést mutat a gyorsajtóhoz. *Napier* (Napié) egy olyan sajtót készített, melynek önfestékező készüléke volt, tehát hozzá csak egy ember kellett, a gyakorlatban azonban ez a gép nem vált be.

Cogger (1820) és *Hagar* (1823) kéziszajtója könnyű járásával és egyszerű kezelhetőségével tünt ki, s mindkét gépet ma is használják. Nyomukban még sokan próbálkoztak a kéziszajtó javításával, de igazi sikerek nélkül, mert *König Frigyes* gyorsajtója háttérbe szorított minden más nyomógépet.

1810-ben sikerült Könignek az első tégelynyomó gyorsajtót elkészíteni, melynél a szedés mozgatható alapon nyugszik, s fölváltva a festékes szekrény alá megy festék fölvétele végett, majd a sajtó — tégely — alá a nyomás céljából. Ezen siker után kezdett König a henger- (cylinder) nyomású sajtó készítésével foglalkozni, ami *Bauer Frigyes* segítségével sikerült is.

A gyorsajtó szerkezete három részből áll: az alapból, a nyomóhengerből és a festékező szerkezetből. Az alapon vízszintesen nyugszik a forma, mely körjáratú gépeknél a nyomótaligán előre-hátra mozog; útja közepén a nyomóhenger alá kerül, mely az alappal egyenlő gyorsasággal mozog; előtte van a festékező mű, mely a vályuból kellő mennyiségű festéket vesz föl, ezt egyenletesen szét-dörzsöli és a szedésre továbbítja.

A hengeres festékező szerkezet helyett francia, angol, de kiváltképen amerikai gépeken az «asztalrendszer»-t alkalmazzák, melyeknél a festéket a formára jutás előtt a földóhengerek egy vasasztalon dörzsölik szét, ami a tiszta és egyenletes nyomást — főképp illusztrációknál — nagyban elősegíti. Legelterjedtebbek az amerikai rendszerű gépek, melyeknél az asztalt egy körben forgó, korongalakú vaslap helyettesíti. Ily szerkezetű gépek a *Gally*-, *Liberty*-, *Gordon*-, *Boston*-, *Germania*-, *Rapid*-, *Diamant*-, *Solo*-, *Victoria*- és *Phoenix-sajtók*, melyek kivált kisebb akcidenemunkákhoz kitűnően használhatók. Nagyobbszabású munkákhoz a «*Normal-Modell*», «*Kosmos*» és «*Windsbraut*» nevű gyorsajtókat használják, melyek magukban egyesítik mindazon jó tulajdonságokat, miket a mai munka a nyomógépektől követel. A könyvnyomó gyorsajtóktól némileg eltérnek a könyvnyomó, autotipiai és fénynyomó gyorsajtók — magának a munkának eltérő sajátossága és technikája szerint.

Nagyobb példányszámok és különösen hírlapok nyomásához a gyorsajtók munkateljesítménye nem elégséges, azokat körforgó vagy rotációs gépeken nyomják.

A rotációs gépeken a nyomás végtelen papiroson (egy tekercs 6000—6500 m = 250—350 kg) hengerpárok között történik, melyek közül az egyik az elő-, a másik a hátlapot nyomja. A papiros előbb egy nedvesítő készüléken fut keresztül, majd a szárító hengerek közé jut, melyek — úgyszólván — kipréselik a vizet s azután a nyomóhengerek között halad át, végül a vágó és hajtogatató készülékbe kerül, s mint kész nyomtatvány a kirakóasztalra jön. A közönséges rotációs gép egy papirostekercset használ föl, míg az iker-rotációs két tekercsről dolgozik, s óránként 40000 példányt (32 oldalas) szállít.

A nyomást kezdetben kúpalakú betűkből összeállított szedéssel végezték, de amióta *Cooper* (1815-ben) a köralakú stereotiplemezt föltalálta, a rotációs gépekbe kizárólag tömöntvénynt alkalmaznak.

Európa csaknem minden országában vannak nyomdai gépeket készítő gyárak. Legtöbb és legnagyobb nyomdai gépgyár Németországban, Angliában, Franciaországban és az Amerikai Egyesült Államokban van. Hazánkban egyedül a Wörner és Társa gépgyár foglalkozik nyomógépek készítésével, a többi csak javító-, avagy fölszerelő műhely, mint egy-egy külföldi gyárnak fiókja. Nevezetesebb külföldi gyárak: *Kaiser J.*, *Anger* és *Fiai* Wienben, *Schelter* és *Giesecke*, *Rockstroh* és *Schneider* Leipzigben, *König* és *Bauer* Württembergben, melyek a legtöbb magyar nyomdát látják el gépekkel.

A nyomda berendezése.

A nyomdai munka minősége nemcsak a nyomdász tudásától, gyakorlottságától és izlésének fejlettségétől függ, hanem nagyon sokszor attól is, hogy maga a nyomda miként van felszerelve. A hiányosan felszerelt nyomdában a legügyesebb nyomdász sem tud kifogástalan munkát végezni, másrészt a helytelen berendezés mellett a tulajdonos sem bír kellő ipari és üzleti eredményekhez jutni.

A műhely berendezésénél az anyagi eszközökön kívül, amelyek rendelkezésünkre állanak, első sorban azt kell figyelembe vennünk, hogy milyen munkák készítésével akarunk foglalkozni. Egy nyomda, mely hírlapok, avagy irodalmi művek, tankönyvek készítésére vállalkozik, természetesen egészen másképen fog berendezkedni, mint egy olyan, amely merkantil-, vagy luxusnyomatványokat akar termelni, s ismét másképen az olyan nyomda, amely hivatalos nyomtatványokat — tehát túlnyomólag táblázatokat — készít, avagy a sokszorosításnak valamely különleges (speciális) ágát akarja üzni. *Célszerű tehát az a nyomda, amely kellő számú és megfelelő rendszerű munka- és segédgéppel, alkalmas fajú és elegendő mennyiségű betűvel és a munkához okvetlenül szükséges egyéb segédesszközzel el van látva.*

A gépek beszerzésénél ügyeljünk arra, hogy azok a *legjobbak legyenek*, mert a selejtes gyártmány csak látszólag olcsóbb, gyors romlásával azonban hamar újabb költséget okoz, míg a jobb gépek tovább tartanak, s így a nagyobb kiadás egy-egy évi részlete lényegesen kisebb. A gépgyártás rohamos haladása miatt csakis kipróbált és elismerten jó javításokkal készült gépeket vegyünk, hogy a várható újítások és javítások mellett is gépeink kibírják a versenyt, s ne legyenek egyhamar elavultak; a gépberendezés az üzem alapja, s ezért annak helyes megválasztása a sikeres munkának egyik biztosítéka.

A gazdaságos üzemhez legalább *két gyorsajtó* kell, melyek közül az egyiknek nagyobb nyomóalapja legyen, hogy egy 8° alakú műnek egész íve ráférjen, a másik pedig kisebb lehet, esetleg félakkora. E gépek hajtására villamos- gáz- vagy benzinmotort használjunk, mert bármely mechanikai erő olcsóbb, mint a kézi hajtás, több munkát végez és egyenletes mozgással a gépeket kevésbé koptatja. Kell továbbá *két amerikai* (taposó) gép 28×34 cm nyomásfelülettel, nagyobb gép könnyebben romlik, s nehezebb mozgása

folytán kevesebb munkát végez. E gépberendezést kiegészítik a segédgépek: egy *korrektura-levonó gép*, vagy kézisajtó, egy *papírvágógép*, egy *lyukasztó* (perforáló), *számozógép* és *simító-sajtó*, végül egy kombinált — Widder-féle — *stereotipáló gép*. Ez a gépberendezés körülbelül 20000 koronába kerül.

Betűanyagunk lehetőleg egyforma metszésű legyen és ahhoz a munkakörhöz alkalmazva, amelyre számítunk. Ma a legkedveltebb betű a *román mediaevális*, melynek szép metszése «hosszú élet»-et biztosít, s noha már több mint tíz éve van forgalomban, még mindig nem szorult ki a «modern» betűk sorából. Ebből a betűfajból az *összes fokozatok* kellenek, a kolonell és borgisz kivételével, kurziv, továbbá félkövér és kövér alakban; természetesen a könyvbetűkből, a garmond és ciceróból arányosan több.

A nonpareilleből egy, a petitből két minimumot szerezzünk be; garmondból és ciceróból egy-egy nagy szekrényre valót, mittelből egy, tereiából azonban két-három minimum kell, mert ezt a betűt gyakrabban használhatjuk, a textből és kétciceróból egy-egy teli fiókkal, a kétmittelesből egy fél fiókra valót rendeljünk. A huszonnyolc pontnál nagyobb fokok kisebbszerű nyomdában rendszerint fölöslegesek és csak holt terhet képeznek. A mediaevális kurzívából szintén meglehetősen készletünk legyen, mert körlevelekhez kiválóan alkalmas és keskeny, félkövér meg kövér alakja pótolhat minden más kiemelő betűt. A hét- és nyolepontosból elég egy-egy minimum, a tíz- és tizenkétpontosból egy-egy teli szekrény kell, a tizennégy-, tizennyolc- és húszpontos betűből egy-egy negyed szekrény elég; a nagyobb fokozatok itt is fölöslegesek.

Díszbetűkből mindig csak egy fajt szerzünk be és tartunk kéznél, lehetőleg határozott vonalú metszésben, mert ez nincs a divatnak annyira alávetve, mint más rajzú betű. Ebből is elégséges egy minimum, hogy mire elkopik, újabbal pótolhassuk, s ne legyünk kénytelenek divatját múlt betűfajokkal vésződni. Ajánlatos még — kivált kisebb üzemű nyomdában — három fokozatban (12, 16, 24 pontos) írott betűt tartani; s végül a tizenkét pontos írógép-betű merkantilis nyomtatványokra alig nélkülözhető. Névjegyekhez legjobb az Azur, vagy mágnás-betű hat-, nyolc- és tízpontos nagysága — természetesen az is mediaevális — s mindegyik fokozatból egy-egy minimum elégséges.

Számokat ne a betűanyaggal, hanem külön rendeljünk nagyobb mennyiségben, úgyszintén kizárást, frás- és egyéb jeleket. Ezekhez járulnak még térvonalak, horgansínek, díszek és keretek, melyekkel együtt szedőanyag-készletünk 9—10 ezer koronába kerül.

A betű-, diszító- és kizáróanyag beszerzésénél nem szabad fukarkodni, mert a bőven meglevő anyag megkönnyíti a munkát, míg az elégtelen készlet néha órákig tartó fönnakadást, s ezzel tetemes anyagi kárt okoz.

A gépberendezésen és szedő-anyagon kívül kellenek még apróbb felszerelések is: sorzók, szedőhajók, deszkák, állványok, szekrények, festékdörzsoló készülék (kő vagy gép), festékező hengerek és egyébek, miknek értékét hozzávetőleg 3000 koronára becsülve; egy gazdaságosan használható, célszerűen felszerelt és nem árveréseken szerzett különféle szerelvényekből összetakolt nyomdának beszerzése 30—32 ezer koronát igényel a forgalmi tőkén kívül.

E meglehetősen nagy befektetés kellő kamatoztatása végett szükséges, hogy a nyomdász jó iparos legyen, ki tetszetős és kifogástalan munkát képes szolgáltatni; de kell, hogy jó kereskedő is legyen, ki nyomtatványait elhelyezni és rendeléseket gyűjteni tud; végül kell, hogy jó gazda is legyen, ki szerelvényeit egyrészt jól kihasználja, másrészt a lehetőségig kiméli, fölöslegeset nem szerez be, de az elhasználtat azonnal pótolja.

A munkaár kiszámítása.

(Kalkuláció Augenföld M. Miksa nyomán).

Az üzleti boldogulásnak egyik legfőbb föltétele: a helyes számítás. Hiába kiváló valaki a maga szakmájában mint iparos vagy kereskedő: ha olcsó árakat csinál, úgy ráfizet az üzletére és tönkre megy, ha pedig nagy árakat számít, akkor elriasztja a vevőket, rendelőket, és szintén nem tud boldogulni. Az árak megszabásánál tehát szigorúan pontos és alapos számításból kell kiindulnunk.

Első tekintetre úgy látszik, hogy a nyomdai munka árvetésénél a személyzet munkabére, a papiros minősége és alakja, a készítendő példányok száma és az esetleges kiállítás (adjusztálás) jön számításba; valójában pedig befektetett tőkénknek kamatját, szerelvényeinknek értékcsökkenését, a helyiség bérét, a szükséges anyagok értékét, a fűtést és világítást, meg egyéb mellékes vagy rendkívüli kiadást, adót, kerületi betegsegélyző pénztárt, végül a szükséges hasznot is be kell számítanunk minden egyes nyomtatvány árába. Nagyon sok tényezőnek egybevetésén múlik tehát számításunk helyessége, s ahányféle a munka, s ahány a nyomda: annyiféle árszabás is van. *Egységes számításról* tehát a *nyomdai szakmában* szó sem lehet. A Budapesti Grafikai és Rokoniparosok

Főnökegyesületének és a Nyomdászok Szakszervezetének van ugyan egy közösen megállapított *munkabér- és munkaár-szabása (tarifa)*, amelyet egyes vidéki nyomdában is alkalmaznak, amely azonban csak a legkisebb (minimális) árakat állapítja meg, de annak alapján száz nyomda közül alig húsz dolgozik, a többi mind magasabb árakat kénytelen számítani. Amikor tehát a következőkben a munkaár kiszámítására példát mutatok be, a fölhozott árak egyáltalában nem felelnek meg a gyakorlatban szokásos áraknak és csakis az árszámítás módjának szemléltetésére alkalmasak.

Nyomdánk berendezésének értéke :

	korona
1 gyorssajtó 63/95 cm nyomásfelülettel	7000
1 „ 47/62 „ „	5000
2 taposó gép 28/34 „ „ @ K 1400	2800
Erőgép (dinamó) a gépekhez	1000
Faalkatrészek	500
Egyéb eszközök	500
Vegyesek	200
A gépterem berendezése összesen	17000
1 Widder-féle stereotipáló készülék	600
Betük, díszek, kizáróanyagok	9000
Állványok, szekrények, deszkák, stb.	2000
Egyéb eszközök (sorzók, hajók, levonógép)	1000
A szedőterem berendezése összesen	12000
1 vágógép 65 cm vágószélességgel	700
1 lyugasztó gép 100 cm munkaszélességgel	500
1 számozó készülék	180
1 simító sajtó	320
A segédgépek értéke összesen	1700
Irodaberendezés, cégtábla és egyebek	700
Forgalmi tőke	18000
A szükséges befektetés főösszege tehát	50000

A berendezés tárgyai kopnak, rongálódnak, miért is a betűknél 10 évi használati időt számítva, 10%-ot, egyéb felszerelésnél 20 évi használati időt véve, 5%-ot számítunk le évente; ez kitesz a betűknél 9000 K után 900 K-t, a berendezés többi részénél 23000 K után 1150 K-t.

A szükséges személyzet évi fizetése :

					korona
1 gépmester	40 K	heti	fizetéssel	---	2080
1 nyomó	28 « «	«	«	---	1456
1 berakónő	13 « «	«	«	---	676
3 berakónő	11 « «	«	«	---	1716
1 művezető	200 «	havi	«	---	2400
1 szedő	32 «	heti	«	---	1664
3 «	28 « «	«	«	---	4368
2 formahordó	12 « «	«	«	---	1248
1 könyvkötő	20 « «	«	«	---	1040
				összesen	16648

A tanulókkal való dolgozás teljesen kimaradt e számításból.

Üzletünk évi kiadásai mindezek alapján körülbelül a következők lennének :

	korona
A személyzet fizetése	16648
Saját munkánk értéke	4800
50000 K befektetés 6%-os kamata	3000
Értékcsökkenés a betűknél 10%	900
« a gépeknél 5%	1150
Helyiség bérlete	2000
Fűtés, világítás	1000
Villanyos áram a gépekhez	800
Festék, kence, olaj, stb.	400
Tűzkár-biztosítás	400
Hirdetések	2000
Egyéb kisebb kiadás (adó, stb.)	1000
Papíros e forgalomnak megfelelően	15000
összesen	49098

Ezek szerint legalább kerek 50000 K forgalmat kell évente elérni, hogy üzletünket kellő eredménnyel vezethessük, s magunknak megfelelő megélhetést biztosíthassunk.

A szedés árának számítását a fennálló tarifa szerint végezzük, de mivelhogy ez csak sima (kompressz) szedésre vonatkozik, egyéb munkákra magunknak kell a pontos árat megállapítanunk; kiszámítjuk tehát, hogy egy órai szedésmunka nekünk mennyibe kerül, a megrendelt munkánál pedig hozzávetőleg tudjuk, hogy mennyi idő alatt készülhet az el.

Számításunk a következőképen alakul :

	korona
1 művezető évi fizetése _ _ _ _ _	2400
3 szedő « « _ _ _ _ _	4368
1 « « « _ _ _ _ _	1664
Értécsökkenés a betűknél _ _ _ _ _	900
« « faanyagnál _ _ _ _ _	100
A helyiség bérletének fele _ _ _ _ _	1000
Tőkének kamatjának fele _ _ _ _ _	1500
Fűtés, világítás fele _ _ _ _ _	500
Biztosítás fele _ _ _ _ _	200
Reklámkiadások fele _ _ _ _ _	1000
Előre nem látott kisebb kiadások fele	500
Saját munkánk értékének fele _ _ _ _ _	2400
összesen	16532

Egy évben van 300 munkanap (52 vasárnapot és 13 ünnepnapot leszámítva) és naponta 9 munkaóra; ez személyenkint 2700 óra, tehát 3 szedőnél 8100 óra, vagyis $16532 : 8100 = 2.04$ koronába kerül a szedés egy munkaórája.

A gyorsajtók költségét is így számítjuk ki:

	korona
1 gépmester évi fizetése _ _ _ _ _	2080
2 berakónő « « _ _ _ _ _	1144
1 « « « _ _ _ _ _	676
2 formahordó « « _ _ _ _ _	1248
Gépek és motor értécsökkenése _ _ _ _ _	650
Faanyag « _ _ _ _ _	60
Helyiség-bérlés negyede _ _ _ _ _	500
Fűtés, világítás « _ _ _ _ _	250
Biztosítás « _ _ _ _ _	100
Hirdetések « _ _ _ _ _	500
Előre nem látottak « _ _ _ _ _	250
A tőke kamatainak « _ _ _ _ _	750
Festék, olaj, stb. háromnegyedrésze _ _ _ _ _	300
Hajtóerő (villamos) _ _ _ _ _	400
Saját munkánk negyede _ _ _ _ _	1200
összesen	10108

Két gyorsajtónál a munkaórák összege 5400, tehát egy munkaóra kerül: $10108 : 5400 = 2.02$ koronába.

A taposó gépeknél az óraegységár következőleg alakul:

	korona
1 nyomó évi fizetése	1456
1. berakónő « «	572
Gépek értékcsökkenése	140
Helyiségbérlet negyedrésze	500
Fűtés, világítás «	250
Biztosítás «	100
Hirdetések «	500
Festék, olaj «	100
Tőkénk kamatainak «	750
Előre nem látott kiadások negyedrésze	250
Saját munkánk értékének «	1200
összesen	5818

A két taposógép évi munkaóráinak összege 5400, tehát egy óra $5818 : 5400 = 1.08$ koronába kerül.

A tömöntéskor általában négyzetcentiméterenkint 1 fillért számítunk, amibe aztán minden költség bele van véve.

Ezen árszámítás alapján egy 16 oldalas, 24 cic. széles, 36 soros, ciceróból, ritkítva szedett munka költségvetése 3000 példánynál a következő:

	korona
3000 ív 24 kilós papiros @ 60 fill. (1000 ív K 14.40)	43.20
Erre 12% haszon	5.18
Szedés: soronkint 50 betű, oldalankint 36 sor	16.—
Erre 50% haszon (a legtöbb nyomda 100% hasznot számít a magasabb munkabérek miatt!)	8.—
Nyomás: 16 oldal egyengetés 3 óra, 3000 nyomás 3 óra, összesen 6 óra @ K 2.02	12.12
Erre haszon 50%	6.06
Hajtogatás, fűzés	6.—
Erre 10% haszon	.60
250-ként csomagolva, 12 csomag @ K 0.05	.60
önköltség	97.76
20% kereskedelmi haszon	19
A munka minimális ára	117.31

Természetes, hogy minden nyomdának megvæn a maga «egyéni» körülményeihez alkalmazott külön árszabása (házi tarifa), amely jelentékenyen eltér a hivatalosan megállapított (s egyelőre még nagyon «bizalmas»-an kezelt) árszabástól, mert ez csak a legkisebb bérösszegeket szabja meg, gyakorlott nyomdász azonban minimális bérért nem vállal munkát (kondíciót).

A munka-ár kiszámítása a nyomdai üzemnek oly alapvető tényezője, amelyben a nyomda egész működése, «élete» tükröződik, s amelynek elkészítése a sokféle számba veendő körülmény végtelen változata folytán még a tapasztalt és gyakorlott főnöknek, avagy művezetőnek is gyakran nagy gondot és töprengést okoz.

MÁSODIK FEJEZET.

TÖRTÉNELEM.

Az első nyomtatványok.

A könyvnyomtatás első termékei úgy a nyomdászat, valamint a művelődés történetének szempontjából igen nevezetes emlékek, egyik-másik tartalmánál fogva is értékes, de valamennyinek nagy a műbecse.

Ősnyomtatványoknak, inkunábulumoknak nevezzük ezeket a könyveket, melyek a könyvnyomtatás föltalálásától (1450) kezdve XV. század végéig készültek. Számuk igen nagy. A XV. század két utolsó évtizedében a könyvnyomtatók termelése oly igazán nagy és rendkívüli lendületet nyert, hogy 1500-ig Velencében 2835, Rómában 925, Párisban 751, Milanóban 629, Kölnben 530, Strassburgban 526, Nürnbergben 382 mű jelent meg. Hain német könyvismerő (bibliográfus) katalogusa tizenhatezernél több (16,299) művet sorol föl e rövid félszáz esztendőből, s ha egy-egy kiadásban rendszerint háromszáz példányt nyomattak, úgy átlagosan öt millió könyv került a forgalomba. A századok folyamán azonban az a sok könyv úgy elpusztult, hogy a megmaradt néhány száz példány féltve őrzött kincse minden könyvtárnak. Egyik-másik könyv egyetlen példánya az illető műnek vagy kiadványnak, s mint unikum, pótolhatatlan műemléke korának, írójának és nyomtatójának egyaránt.

Az újdonság és a tudományos érdeklődés sok kiváló tehetségű és képzettségű embert vonzott a könyvnyomtatás szolgálatába, s ebben a körülményben találhatjuk magyarázatát annak, hogy sok ősnyomtatványon a számítás és gondosság, a tapasztalat és gyakorlat nyomait az első pillanatra fölismerjük. Bár maga a nyomdászat még csecsemőkorát éli, az első mainzi nyomtatványok mégis már valóságos mesterművek, melyek mellett a későbbi könyvek

kezdetlegessége nem a nyomdászat fejletlenségéről tanuskodik, hanem inkább a nyomdák gyarló felszerelését, avagy az illető nyomdászok ügyetlenségét, gyakorlatlanságát bizonyítja.

Az első nyomtatványok *címlap* nélkül jelentek meg, s így sem évét, sem pedig a nyomtató nevét nem közlik. 1470-ig az első lapot üresen hagyják ugyan a cím számára, de még utólagosan sem írták ki azt. Az első címlappal ellátott könyv Velencében jelenik meg 1485-ben, *Jenson* (Zsánszón, latinosan Jansonius) *Miklós* keze alól. Ettől az időtől kezdve mind gyakrabban találunk a könyveken igen szűkszavú címlapot, rövid címmel, részletezés nélkül. Azoknak neveit, kik a könyv elkészítésénél közreműködtek, még a későbbi időkben is a könyv végén, rendszerint a tartalomjegyzék (index) után, az úgynevezett *kolofonban* találjuk meg. Ez utóirat alatt, nem ritkán épen helyett a nyomtató mester címerét vagy pecsétjét látjuk, melyhez hasonló *nyomdai jegyet* (impresszum) a régibb nyomdáinkból kikerült könyveken ma is találunk, csakhogy ez a jegy a címlapon díszelg.

Kezdetben *lapszámozás* sincsen, s később is csak az íveket jelölik meg az ABC-vel, vagy pedig az ív utolsó lapjára alúl rányomtatják a következő ív első szavát. Mindamellett mégis gyakran megesett, hogy a fűzésnél az íveket elcserélték, egyes íveket kihagytak. Ennek elhárítása végett pontosabb *lapszámozásról* kellett gondoskodni, amit úgy vélték elérni, hogy a betűk mellé a *lapszámot* is kitétték az ív első felében, minden második, páratlan lap alján. (A1, A2, A3, A4.) Úgy látszik azonban, hogy ez a *számozás* sem volt kielégítő, mert 1495 táján már az *őrszavakat*, a baktereket látjuk ott minden lap alsó jobb sarkában, a szám pedig a felső sarokra került. Ezek az *őrszavak* nemcsak az ívek pontos hajtogatását és összerakását akarták biztosítani, hanem — minden valószínűség szerint — az olvasó kényelmét és az olvasás folytonosságát is akarták szolgálni, mert a baktér a következő lap első szavát vagy szótagját tartalmazta, s így fordításkor nem kellett az olvasást megszakítani.

A régibb inkunábulumok betűi a barátbetűkhöz hasonló *gótikus jellegűek* voltak, hogy a nyomtatott könyv lehetőleg kéziratnak tessenek; egyedül a magyar nyomdászat tért el a gótikától, s *Hess András* «*Budai Króniká*»-ja az első nyomtatvány, mely *antiquával* készült. A gót betűket leginkább bibliák és misekönyvek (misszálék) nyomására használták, s a belőlök fejlődött típust ma is «*missal*»-nak nevezzük. A későbbi nyomtatványokban a gömbölyded római (*antiqua*) betűformát is találjuk mind gyakrabban, mely

az olaszországi inkunábulumok készítésénél túlnyomó alkalmazásba jutott.

A nagybetűs misszálírástól a strassburgi latin bibliában *Mentel* (Mentelin) *János* tért el legelőször 1460-ban, ki a hagyományos misszálbetűk helyett a kurzívához hasonló, kisebb betűket használt. Ez az újítás — úgy látszik — kedvező fogadtatásra talált, mert két évvel később maga *Schöffler* is bibliájának második kiadásában már kisebb betűkkel nyomtat. Nem lehetetlen azonban, hogy a betűk e változását a versengés, a konkurrencia idézte elő, mely arra törekedett, hogy a drága papirost minél jobban fölhasználhassa; hogy ugyanazt a tartalmat lehetőleg minél kisebb terjedelemben adhassa; hogy magát a nyomtatás munkáját kevesbítse, s így a könyv könnyebb használhatósága mellett az árak csökkentésével nagyobb kelendőséget biztosítson a nyomtatványoknak.

Sok inkunábulumot a könyvnyomtatás elején még *pergamentre* nyomtattak, mert ez az anyag megszokott és még elégséges mennyiségben kapható volt. Később azonban már az olcsóbb *papirost* veszik igénybe, ami a könyvet is vékonyabbá és könnyebbé tette. Ez a papiros tartós és szép fehér, s a sötét-fekete nyomással igen kellemes, jó hatást tesz a szemre. A gyártás technikájánál fogva csak merített papiros állt rendelkezésre, melyen a szitabordák nyomai, a lineák, szinte összefolynak; minden íven már vízjegy is látható, s a világosság felé tartva, nem mutatkoznak azok a felhőszerű foltok, melyek a korábbi gyártmányokat jellemzik és a papíryanag egyenetlen elosztódásából erednek.

A legelső nyomtatványok *alakja* folió volt, kisebb formátumokkal csak azután találkozunk, hogy a betűtípusok is apróbbak lettek. A folió és az oktáv alaknál a papirosban látható bordák mindig vízszintesek, a kvárt- és tizenhatodnál pedig függőlegesen futnak.

Az ősnymtatványok első példányainak puritán — mondhatnók: rideg — egyszerűségével szemben mind bővebben fordulnak elő *díszített nyomtatványok* is. A technikai anyagot itt a *fametszetek* alkották, amelyeket ugyan már jóval a könyvnyomtatás előtt ismertek és használtak, de amelyeket a könyvek díszítésére is szívesen használtakba vettek. Legtisztább metszetek azok, amelyek puszpáng-fából készültek és olasz meg német mesterek művei. Épen ezért a legelső ékítményes könyvek, melyek igazán művészi gondallal készültek, Olasz- és Németországból valók. A velencei testvérek: *Giovanni* és *Gregorio de Gregoriis*, Németországban *Pfister*, *Zainer*, *Quantell*, *Koberger*, s a párisi *Vostre* (Pigouchet) *Simon*

produkálták a legszebb díszítéseket. Inicialék, oldallécek, sőt körzetek emelik a nyomtatvány szépségét, bár gyakran a díszítés és a szedés szépségre nézve egymással nagy ellentmondásban vannak, s a díszes kereten belül sokszor igen kezdetleges szedés foglal helyet. Hogy e díszítéseket utólagosan festették ki az illuminátorok és rubrikátorok, azt mindenki csak természetesnek találja, mivel-hogy a színes nyomás csak jóval későbbben lett ismeretessé (Ugo de Carpi 1516-ban fametszetekkel, Weishaupt Ferenc 1822-ben kővel készít több színű nyomást).

A hazai inkunábulumok felső határát 1536-ig lehet kitolni, egyrészt azért, mert számuk — főképen a németországiakéhoz képest — csekély, másrészt azért is, mert első nyomdánk elpusztulása után igen sokáig nem volt sem könyvnyomtatónk, sem nyomdánk. Nyomdászatunk első termékei Hess Andrásnak budai nyomdájából kerültek ki. A «Magni Basillii de legendis poetis» az első mű, mely e nyomdát elhagyja, mert évszám nincs még rajta. Az egyetlen nagyobb mű, mely Hessnél készült, a «Budai Krónika» nevű latin történelmi munka (Chronica Hungarorum), mely 1473-ban június 5-én (pünkösdi szombatján) jelent meg. Majdnem pergamentvastagságú, ritka finom és fehér papirosra szép, kerek (latin) betűkkel nyomtatta Hess András e történelmet, mely 134 ívrétű lapon — a Thúróczy-féle krónikával legnagyobb részben megegyező beosztással — adja elő a magyarok történetét Hunor- és Magyar-tól kezdve Mátyás király koronázásáig. E rendkívül becses nyomdászati ritkaság egész Európában mindössze kilenc példányban van meg: a Magyar Nemzeti Múzeum, a pécsi püspökség, József főherceg, a müncheni, wieni és leipzigiegyetem könyvtára őriz egy-egy darabot, Rómában és Halicsban (Galicia) pedig egy-egy magánkönyvtár dicsekedhetik a becses kincs birtokával. — Bizonyos, hogy a budai nyomdában egyéb kisebb mű vagy nyomtatvány is készült, de ezekből egy sem maradt meg. 1533-ban és 1535-ben megjelentek ugyan magyar munkák, így Komjáti Benedektől «Szent Pál levelei» (Az Zenth Paal leueley magyar nyeluen), Murmelius János Lexicona, Ozorai Imrétől a Krisztusról és az Antikrisztusról szóló vitázó irat, — de nem itthon, hanem Krakkóban Vietorisz Jeromos műhelyében. 1536-ban pedig Wienben nyomtatja Pesti Gábor a négy evangéliumot magyar nyelven.

Úgy a hazai, mint a külföldi inkunábulumok műtörténeti becsőknél fogva minden könyvtárnak értékes darabjai, kincsei, melyeket általában nagy gondal, külön kezelnek.

A honi nyomdászat kezdetei.

A szerencsétlen visszavonás az ország határain belül, s a kedvezőtlen viszonylatok a külfölddel szemben századokon át lekötötték a magyarság alkotó erejét, s vér-, vagy szótengerbe fojtottak minden praktikus, közgazdasági kezdést, még mielőtt kellőképen kialakulhatott volna. S míg a magyar egyik kezével védekezett a támadó kül- és belellenség ellen, másik kezével igyekezett megtartani azt, amije még volt; pótolni azt, amit ádáz düh széjjejbolt: addig a külföld nyugodtan — sokszor egyedül a magyarság védelme alatt — háborítatlanul haladt, a fejlődés útjain és egymás után hozta létre az emberi szellem magasztos alkotásait. De örökös politikai küzdelmei között is élénk figyelemmel kísérte a magyarság a külföld korszakalkotó újításait, s nagy fogékony-sággal átvette azokat. Így a könyvnyomtatást is.

Bár már *I. István* elrendelte, hogy a plébániák könyvszükségletéről a püspök gondoskodni tartozik, s az 1279-ben volt budai zsinat határozata értelmében minden papnak «manuálé»-val kell birnia, *III. Béla* pedig az igazságszolgáltatásban az írásbeliséget teszi kötelezővé: az írás-olvasás «mestersége» mégis alig terjed. A könyv még nem közszükséglet és nagy ára miatt csak a tehetősebbek szerezhetik meg. A keresletet általában kielégítik a barátok másolásai és a külföldi — bár nem rendszeres — behozatal. Szent István ugyan azt is elrendelte, hogy minden templom mellett (parochiális) iskola is legyen, de az itt használt könyvek igen csekély számban voltak elterjedve, hisz leginkább csak a tanítók kezén fordultak meg, s leggyakrabban többen tanultak egy könyvből, — miként azt szent Margitról is tudjuk. Ily körülmények között az iskolák terjedése sem igen szaporította a könyveket.

A magasabb, tudományos képzés szolgálatában állott ez időben a veszprémi főiskola, melynek már gazdag könyvtára volt, de ez, valamint a tizenöt főiskolai tanárnak ugyancsak nagy könyvkészlete a város földúlásakor 1276-ban elpusztult. Tanulni vágyó ifjaink azonban szívesebben, sőt tömegesen keresték föl a híres bolognai, vicenzai, pádovai és párisi egyetemet, könyveiket tehát külföldön szerezték be, s így a hazai könyvírás, — másolás és terjesztés — meglehetősen elmaradt. Ehhez járult még az is, hogy mindezek a könyvek — természetesen — latin nyelvűek voltak, hiszen nem a nép, hanem a tudósok kezein forogtak.

Az Árpád-ház kihaltát követő időszak a magyar történelemnek

zavaros és küzdelmekkel teli korszaka, amelyben még az egyetlen veszprémi főiskolánk is elenyészett.

Egy nyugodtabb, a harczi küzdelmektől némileg mentes és eszményi célokért is lelkesedni és cselekedni tudó korszaknak kellett bekövetkeznie, amikor a szellemi élet ismét élénkévé és emelkedetté lett, ez életnek szükségletei ismét érezhetőkké váltak, hogy ezen a téren a magyarság is valamit alkothasson. Ez az idő *Mátyás* király uralkodása alatt köszöntött ránk. Ő alapította a budai teológiát, a világhírű Korvina-könyvtárt és körébe, udvarába gyűjtötte korának sok hírneves tudósát. Az iskolák szaporodása és a királyi udvar élénk és fenkolt szellemi élete az irodalmi művek keresletét szerfölött megnövesztette és szükségessé tette a nyomdának itthon való föllállítását, mert az általános tanulási vágyat, melynek hibátalan és aránylag olcsó könyvekre volt szüksége, nem elégítette ki a könyvmásolók és kereskedők céhszerű lassúsággal termelő működése.

Ennek a közszükségletnek kívánt eleget tenni a nagy király egyik bizalmasa és rokona, *Karai László*, a tudós budai prépost és alkancellár, amidőn Budán 1472-ben berendeztette az első hazai nyomdát, melynek vezetésére — olaszországi utazása alkalmával — meghívta az augsburgi származású *Hess Andrást* Velencéből, noha a külföldön már több magyar nyomdászmeister működik. Így tudjuk, hogy Mantuában *Szebeni Tamás*, Velencében *Brassai Holló András*, Feketealmi Márton és a dalmata *György* mester, Pádovában Erdélyi Bernát, Lyonban Magyar Péter részben saját műhelyében, részint másnál mint nyomdász dolgozott.

A budai nyomdával hazánk a külföld sok államát előzte meg. Belgium (Alost) és Hollandia (Utrecht) 1473-ban, Anglia (Westminster) és Spanyolország (Valencia) 1474-ben, Csehország (Pilsen) és Lengyelország (Krakkó) 1475-ben, Ausztria (Wien) és Dánia (Odensee) 1482-ben, Svédország (Stockholm) 1488-ban és Morvaország (Olmütz) 1500-ban állítja föl az első nyomdát.

A budai nyomda azonban nem sokáig működött. *Hess András* halálával, avagy házának leégesével elpusztult az egész berendezés is.

Első pillanatra különösnek tetszik, de behatóbb megfigyelés után természetesnek találjuk, hogy az első magyar nyomda épen a műpártoló királytól nem kapott támogatást, sőt még megrendelést sem.

Természetesnek kell találnunk azt, hogy ennek a nem épen remekül dolgozó nyomdának munkái a reneszánsz dús pompájához

szokott királynak és udvarának, valamint a gazdag egyházi és világi főuraknak fejlett ízlését ki nem elégítették. A nagy műveltségű és finom ízlésű királynak a gyönyörű, tiszta kodexek, melyeket Attavantenak ritka virtuózitással és Francesco del Chiericonak bámulatos finomsággal készült rajzai, festései díszítették, jobban tetszettek, mint a könyvnyomtatásnak még kezdetleges és dísztelen termékei. Úgy látszik, maga Karai László sem volt megelégedve a budai nyomda munkálkodásával, s így könnyen érthető, hogy a nyomtatás kezdő művészete ezekben a körökben nagyobb pártolásra nem talált; hogy az első kísérlet után más nyomdászt az országba meg nem hívtak, s hogy nem akadt senki, aki újabb nyomdai beszerzésekre áldozott volna; pártfogó nélkül pedig a magyar nyomda — még későbbi időkben is! — nem bírta volna el a versenyt a külföldön már nagy számban meglévő, fejlett nyomtató műhelyekkel.

De a könyv már nélkülözhetetlen volt, a könyvnyomtatás már szükségessé vált hazánkban is; nélküle el nem lehettünk. A hiányon azután budai könyvárúsaink — Feger Tibold, Pap János, Kaym Orbán, Kőműves (Murarius) Antal, Grynaeus György és mások — úgy segítettek, hogy a kéziratokat külföldi, jól felszerelt nyomdába küldték, s onnan díszesen kiállított, gyorsan elkészített és mégis honi szerzőktől való egyházi és történelmi műveket hozhattak piacra, a külföldi verseny mellett olcsóbban, mint ha maguk állítottak volna föl nyomdát. 1484-ben Koberger Antal híres nürnbergi nyomdájából került ki Feger Tibold rendelésére az első magyar nyelvű nyomtatvány, egy ének Szent István jobb kezéről. Itthon pedig ismét csak a barátok és apácák nagy szorgalommal készült kézirat-másolataival elégítették ki a Mátyás király halála után megcsappant szükségletet, mintha Gutenberg találmányát híreből sem ismerték volna; magyar nyomdászaink pedig ezalatt a külföldön: Velencében Garay Simon, Cremonában Basay János, Pilsenben Bakatár Miklós saját műhelyökben dolgoztak.

1533-ban jelenik meg újból magyar nyomtatvány — de nem Magyarországon. *Perényi Gábor özvegye, Frangepán Katalin* buzdítására és támogatásával fiának nevelője, *Komjáti Benedek* szerzetes, lefordítja szent Pál leveleit és nyolcadrét alakban kinyomatja *Victorisz Jeromosnál Krakkóban*.

A törökök mind nagyobb terjeszkedése megakasztotta, vagy legalább is veszedelmessé tette a keletre irányuló kereskedeimet, s ennek következtében Velence is hanyatlani kezdett. A Kárpátok bástyafalain túl azonban nem értek a török mozgolódások hullámai,

s a kereskedelem révén mind sűrűbb és szorosabb összeköttetéseink támadnak észak és északnyugat felé, főképen Krakkóval. 1492 óta tanulóifjaink nagy számmal járnak oda az egyetemre, kereskedőink is gyakran találkoznak e város piacán, s ez adja a magyarázatát annak, hogy Krakkó még sok ideig szerepel a magyar művelődés és könyvészet történetében.

És Krakkó nemcsak könyvet, hanem könyvnyomtatót is ad a magyarságnak. Vitorisz Jeromos tanítványa volt *Abádi Benedek*, a hazai nyomdászat úttörő mestere, ki maga is magyar ember és magyar nyomtatványokat készít.

Hatvanöt esztendeig kellett várni, míg a budai nyomda elpusztulása után ismét nyomdához jut Magyarország. *Erdősi* (Sylvester) *János*, a tudós filológus és lelkész biztatására gróf *Nádasdi Tamás* 1537-ben állítja föl az újszigeti nyomdát, amelyben három évig maga Erdősi kísérletezik, s kinyomatja az első magyar nyelv-tant, melynek egyetlen csonka példányát a Nemzeti Múzeum őrzi. 1540-ben Abádi Benedek veszi át az újszigeti nyomda vezetését, ott hagyván Vitoriszot, meg a krakkói egyetemet. Abádi tudományosan és műszakilag egyaránt képzett ember, ki hamarosan kiegészíti a nyomda készleteit, s már 1541-ben kibocsátja Erdősinek másik nevezetes munkáját «Új testamentom magyar nyelven» címmel. A hozzá értő mester keze meglátszik e munkán, melyben sajtóhiba alig van, melynek helyesírása szigorú következetességgel mindvégig ugyanaz, s melyet Abádi csak azért nem állított ki díszesebben, hogy minél előbb az olvasó közönségnek kezébe juttathassa. Inkább föláldozza a művészi kivitelt, csakhogy a mű késedelmet ne szenvedjen, «mell dolog az kereszténeknek ighen káros volna».

Műszaki jártasságának, figyelmének és finom ízlésének Abádi több ízben bizonyosságát adta, s kifejezett szándéka, hogy tökéletesebb műveket készítsen. Ez a nemes vágya azonban nem teljesült. Buzgó munkatársa Erdősi, 1542-ben a wieni egyetemen tanári széket foglal el; Abádi is otthagyja a nyomdát, s 1543-ban a wittenbergi egyetemre iratkozik be, hol Melancthon tanításait hallgatja, majd 1544-ben hazájába visszatér, előbb Eperjesen, később Szege-den mint lelkész működik. Az elhagyatott nyomdát csak 1602-ben használta ismét az alapítónak fia és örököse Nádasdi Ferencz, később azonban az teljesen elenyészett.

Tizennyolc évig megint nincsen nyomda Magyarországon, a szükségletet megint Krakkó elégíti ki. Azonban 1550-ben a szász eredetű, de lelkes magyarrá lett *Heltai Gáspár* Kolozsvárott, az

Óvárban, az akkori viszonyokhoz képest kitűnően fölszerelt nyomdát állított föl. Három esztendeig *Hofgreff György*, szakképzett nyomdással együtt dolgozik a hazai kulturának e lánglelkű harcosa, majd összeférhetetlen társától elválva, egyedül fáradozik. De Hofgreff — valószínűleg pör útján — magának szerzi meg a kitűnő nyomdát, melyben hat évig egyedül dolgozott, s kiadja az első fametszetű, szét nem szedhető hangjegyekkel készült honi énekes könyvet 1554-ben. Azonban 1559-ben Heltai ismét és véglegesen birtokába veszi a nyomdát és bámulatos szorgalommal és meglehetősen termékenységgel vezeti haláláig. 1575-ben özvegye, majd 1582-ben fia, ifjabb Heltai Gáspár a nyomda tulajdonosa. Az ifjú Heltai örököse nemcsak atyja nevének, nyomdájának és tehetségének, hanem buzgalmának is; polgártársainak tisztelete és bizalma a városbírói székbe emelte, ami akkoriban igen nagy kitüntetés volt. Halála után a nyomda, összes készleteivel és fölszerelésével az örökösök kezébe került, kik 1644-ben a református hitre tértek át, s tőlük a nyomda a kolozsvári református kollegium birtokába jutott.

A hazai nyomdászat — a külföldi mellett — bizony csak igen lassan fejlődött, terjedt és gyarapodott. Sok ideig legtöbbnyire csak a szükséggel küzdő, hányatott és rövid életű vándorműhelyekkel találkozunk, mert a nyomdászoknak minden fölszerelésökkel együtt városról-városra, vásárról-vásárra kellett kóborolniuk. A vallási üldözések idején még bizonytalanabb lett a nyomdászok helyzete, s a zaklatások ellen királyi szabadalmakkal, privilégiumokkal igyekezzenek védekezni önföláldozó könyvnyomtatóink.

Egy híres nyomda vándorlása.

A reformációval az erkölcsi, szellemi és politikai téren egyaránt új korszak vette kezdetét. A megindult szellemi mozgalmaknak legfőbb eszköze, fegyvere a szó és az írás, legbiztosabb talaja az iskola. Bámulatos lelkesedéssel és áldozatkészséggel állítottak a protestánsok hazánkban is mind több iskolát, melyeknek könyvekre volt szükségük. *A nemzeti nyelv használata* a templomban és az iskolában általában, s nálunk is *óriási olvasóközönséget teremtett*, s így a nyomdászat mindinkább szükségessé, sőt nélkülözhetetlenné vált. A reformáció és a nyomdászat karöltve jár az emberi szellem felszabadításának diadalútjain.

Hazánkban Brassó és Nagyszében után Kolozsvár az a hely,

melynek falai között a nyomdászat állandó otthonra talált. Heltai Gáspár 1550-ben ott állítja föl nyomdáját, melyben fián kívül ott működik Lang Tamás, Ráviusz (Szörös) Mátyás, Makai Nyiró János, Válaszúti András, Szilvási András, Abrugiusz György; ott kezdi működését Tótfalusi Kis Miklós, s oda menekül 1660-ban Szenci Kertész Ábrahám is.

A XVII. században Európaszerte hanyatlak a nyomdászat termékeinek minősége. A nagy kereslettel s még inkább a nagy konkurenciával nem bír lépést tartani a nyomdászati technika. Romlásnak indul a nyomdászat nálunk is, a hanyatlás szembetűnő. Heltai Gáspár munkájának szépségével nem képesek versenyezni a szaporán támadó, de éppen olyan gyorsan elenyésző apró-cseprő nyomdák.

Az általános technikai hanyatlás e korszakában magasan kiválik *Szenci Kertész Ábrahám* nyomdászati tevékenysége.

Tordán született a hazai nyomdászat e kitűnő alakja, nemcsak birtokos családból. Mint minden tudományos életpályára készülő református ifjú ez időkből, ő is külföldre ment egyetemi előadásokat hallgatni, s Leyden híres főiskoláján theológiára iratkozott. Csakhamar észrevette, hogy a hittudomány nem elégíti ki lelke vágyait és szükségleteit, s igaz hajlama szerint a nyomdászattal kezdett foglalkozni. Nagy kedvvel és fogékonysággal hamarosan elsajátította a szedés és nyomás titkait és mesterfogásait, majd hazájába visszatérve, 1640-ben egy nagyobb szerű nyomtató műhelyt állított föl *Nagyváradon* azokkal a szerelvényekkel, amelyeket már korábban, néhány buzgó és lelkes honfitársa segítségével Hollandiában készített. Legbuzgóbb pártfogója itthon az öreg iktári gróf Bethlen István, kiről Szalárdi János magasztalásai írja: «Az váradi nevezetes iskolához és ecclesiához igen szép typographiát nagy költséggel hozatott volt; az öreg formában (régibb kiadásban) már kezünkönél lévő szép magyar biblia nyomtatására is testamentumában ezer tallér summát hagyott volt.»

De a XVII. század hazánk legviharosabb korszaka, melyben a török és német versenyt pusztít mindent, ami magyar. Így semmisült meg — egyebek között — a sárospataki és debreczeni nyomda is. Szenci nyomdáját is állandó veszedelemmel fenyegették a török és német portyázók támadásai, s működését minduntalan akadályozták. A munkájában lelkes és szakavatott, a finom ízléssel és gyönyörű elzevir-betűkkel dolgozó Kertész Ábrahám nyomdája bizonyára a pataki és debreczeni nyomda sorsára jutott volna akkor, midőn 1660-ban a török végleg elfoglalta Nagyvára-

dot, ha az előre látó és nyomdáját féltve őrző Szenczi már jókor nem gondoskodott volna a menekülésről, s idejében be nem vonul kincses Kolozsvár biztos falai közé, legelterjedtebb művének, a Bibliának félig kész íveivel. A következő évben már itt fejezte be Károlyi Gáspár bibliájának második kiadását, az úgynevezett váradí bibliát. Kolozsvárott azonban nem sokáig működött Kertész, s 1662-ben állandó tartózkodásra Nagyszebenben telepedett le, hol még számos mű került ki sajtója alól. Itt is fejezte be munkás és érdemekben gazdag életét 1667-ben. A hazai nyomdászat emelésére, tökéletesítésére törekvő buzgalmában kortársai közül egy sem állhatott melléje.

Szenczi Kertész Ábrahám örökösök nélkül halt meg, s így a kitünően fölszerelt és gyönyörűen dolgozó nyomda az erdélyi fejedelmi kincstár tulajdona lett, majd később Apaffy Mihály fejedelem vette meg a jóhírű műhelyt, amelyet Udvarhelyi Mihály szebeni nyomdász kezelésére bízott. De Udvarhelyi 1668-ban lemondott, mire a fejedelem az egész berendezést Kolozsvárra vitette, s ott Veresegyházi Szentyel Mihályt állította annak élére. Azonban Szentyel kezén sem bírt a nyomda a régi virágzásra jutni, míg végre is 1672-ben, október hó 12-én kelt adománylevelével a kolozsvári református kollégiumnak ajándékozta azt a fejedelem, hogy állandó gondozás alá juttassa a sokat hányatott, de igen becses nyomdát, amelyet Heltai Gáspár nyomdájának megmaradt szerelvényeivel is gyarapított. Később jelentékenyen gazdagodott e nyomda *Tótfalusi Kis Miklós* sajtójának berendezésével, amely szintén a főiskola tulajdonába került. Mint a kollégiummal szerződéses viszonyban lévő művezetők, sokan dolgoztak a szép múltú műhelyben. Ott találjuk Veresegyházi Szentyel Mihályt (1668—84), Némethi Mihályt (1684—90), Veresegyházi Istvánt (1690—92), Tótfalusi Kis Miklóst (1692—1702), Telegdi Pap Sámuekt (1702—31), Szatmári Pap Sándort (1731—45), Pataki Józsefet (1745—53), Páldi Székely Istvánt (1753—69), Kapronczai Nyerges Ádámot (1769—84), Deáki Sámuekt 1894—1803), Török Istvánt (1803—29), Ákosi Barra Gábort (1829—37) és másokat. 1842-ben a kolozsvári református egyház a bérleti rendszert honosította meg. Barra sógora, Stein János mint bérlő, teljesen megújítja a fölszerelést, s ez időben sok munka hagyja el a nyomdát, mert Stein könyvkereskedő és kiadó is volt. Halála után 1855-ben vejére szállt a nyomda, aki 1888-ban csődbe került. A csődtömegből Fejér Vilmos vette meg a nyomdát, amely így a főiskolától magántulajdonba ment át s 1890 június 2-én «Közzművelődés» irodalmi és nyomdai részvénytársaságot alakított belőle.

Azóta a nevezetes multtal bíró nyomda sok viszontagságon ment át. A «Közművelődés» 32.000 K tőkével alakult meg Fejér Vilmos igazgatása alatt. Egy év múlva föloszlott az igazgatóság, s új igazgatója Horacsik János, kolozsvári könyvkereskedő és kiadó lett. Később, 1896-ban Stratzinger Gusztáv, kolozsvári papíroskereskedő vette át a nyomdát, azonban egy év múltán jelentékeny veszteségek és kedvezőtlen üzleti viszonyok miatt megszűnt az működni. A «Közművelődés» közgyűlése végre is eladta az egész berendezést, felszerelést, amely — mint Ditrói Mór tulajdona — két százados otthonából most már Budapestre került. Itt a szükséges gépekkel és felszerelésekkel kiegészítve, megint «Közművelődés» néven 1899-ben ismét megkezdhette tevékenységét. A cég tulajdonosai Szemere Leó és Ditrói Mór voltak, de a társas viszony csakhamar fölbomlott, s Ditrói mellett mint szakértő művezető előbb Somogyi Gyula, majd Forrai Soma állott. A vállalat azonban állandóan veszteséggel dolgozott, úgy hogy végre Ditrói is kénytelen volt a nyomdát eladni, így került ez a nagy multú és sokat hányatott nyomda a Vígszínház bérlőjének, Faludi Gábornak tulajdonába, s «Thália» nyomda néven ma is tevékeny részt vesz a sokszorosító iparban.

Érdekes megemlíteni, hogy a «Thália» multjáról a «Thália»-ban semmit sem tudtak mindezideig.

Társadalmi állapotok a céhrendszerben.

A huszonnégyszepesi város száz papjai már 1248-ban vallási egyesületet, ú. n. fraternitást alkottak, amely megvolt később az erdélyi szászoknál, valamint a kolozsvári mészárosoknál is (1422-ig), Részint ezekből, részint ezek mellett alakultak aztán hazánkban az iparosegyesületek és a céhek.

A céheknek és testületeknek a középkorban európaszerte nagy jelentőségük volt. A városok szervezete a polgárság kötelességévé tette a helyi védelmet, s így az iparosok is bizonyos mértékig katonailag szervezett és fegyvelmezett társulatokat alkottak. Békében beteg tagtársaikat ápolták, halottaik díszes temetéséről gondoskodtak, közös istentiszteleteken és ünnepeken ápolták az összetartás érzetét, háborúban pedig bástyáik vagy kapuik védelmét látták el. Hazánkban keletkezésök alkalmával mindjárt előtérbe lép *iparos- és mesterségvédő* jellegűek, és csak másodsorban voltak hon-, illetőleg városvédelmi testületek. Közelebb volt hozzájuk a

vallási és humanisztikus törekvés: oltárokat emeltek, kórházakat és iskolákat segélyeztek, istentiszteleteken és egyházi körmeneteken, temetéseken testületileg jelentek meg.

Nyomdászaink — a legújabb időket nem számítva — soha sem voltak annyian egy városban, hogy önálló céhet alkothattak volna. Speciális adatokért a nyomdászok társadalmi viszonyairól tehát külföldre — elsősorban Németországba — kell fordulnunk, bár nálunk a más szakmájú céhek szabályai és szokásai a nyomdászokra is kötelező érvényűek voltak, s a nyomdászoknak valamely rokon-szakú céh kötelékébe kellett belépniök.

A XVI. században Strassburg város tanácsa elrendeli, hogy az aranyművesek, címer- és kártyafestők, képmetszők, üvegesek, aranyverők és íjkészítők céhébe a könyvnyomtatók, betűmetszők és könyvkötők is belépni tartoznak. Száz évvel később már anyai a nyomdász, hogy külön céheket alkotnak. Franciaországban 1680-ban szintén különválnak a könyvkötők és aranyozók a nyomdászoktól és könyvkereskedőktől. A lőcsei könyvvarusok és könyvkötők 1700-ban alakítják meg céhüket, s valószínűleg a nyomdászok is abba tartoztak.

Minden céhnek *szigorú szabályai és szokásai* vannak, amelyeket pontosan meg kell tartania mindenkinek; az ellenök vétőket mindenütt megbüntetik. E bírság neme élenken jellemzi a különbséget a magyar és a német céhek között. Németországban majdnem mindenért bizonyos mennyiségű sör a büntetés («eine Tonne Bier» «ein Legel Bier»), Magyarországon ellenben egy vagy több font *viasz*, melyből a céhek oltáraikon a gyertyákról gondoskodtak. *A céh becsülete, jó hírve a legelső érdek*, s az ellene való vétség a leg-súlyosabb sértés mindenhol, amelyet a legszigorúbban — kizárással büntettek.

I.

A tanulók.

Már a tanulóknál kezdik a féltő gondoskodást, hogy a céh becsületén valahogy csorba ne essék. A törvénytelen gyermek egyáltalában nem is lehetett inas. Ezért a szegődtetésnél be kellett mutatnia *«nemzetséglevelét»*, sőt *«atyafiaival, avagy egyéb tisztességes emberekkel»* igazolni kellett a keresztlevel adatait. A tanulóinast 10—12 éves korában fogadták föl a mesterek, leggyakrabban 3—4, de némely mesterségnél (ötvösöknél, a kassai gombkötőknél) 5—6

esztendőre. Ez alól kivétel nem volt. Egy gazdag ember fia 1686-ban, két év alatt akarta a nyomdászatot megtanulni, s hajlandó lett volna ezért 100 tallért fizetni, de nem engedték meg neki.

A néhány heti próbaidő elteltével a mester az inast a *céhmester* elé vitte, hol két «tisztességes személy»-nek *kezességet* kellett érte vállalnia, hogy «szegődött esztendeit kitöltendi». A szegődtetésnél a tanuló a *céhládába felvételi díjat* (Kassán 48 pénzt, a miskolczi csizmadiáknál 2 frtot) fizetett, s tartozott a szegődtetőknek *áldomással*, mely egy pint borból és egy pecsenyéből állott.

Míg az inas «apród-éveit» el nem töltötte, *nem volt szabad mesterét elhagynia*. «A mód szerint való szitkokért az inas urát el nem hagyhatja» — mondja a debreceni szíjjártók szabályzata 1599-ből. Az inas nem csupán a mesterség, hanem a *házi teendők* körül is segédkezett a «mesterné asszonyom»-nak, s ez évszázadok mulva is szokásban maradt. *Föltétlen engedelmességgel* tartozott a legények parancsait is teljesíteni. A leipzig-i nyomdászoknak 1606-iki szabályzata értelmében azt a tanulót, akit nem maga a mester tanított, valamelyik segéd mellé kellett beosztani, aki ezért külön díjazást kapott, s a fiúval szabadon rendelkezett. Kimondja azonban ez a szabályzat azt is, hogy a segédek ne küldögessék el a tanulókat munka idején. A frankfurti munkaszabályzatban pedig ezt olvassuk: «Egy segéd se merészelje a tanulót engedetlenségre csábítani, avagy kioktatni arra, hogy mesterének és a háziasszonynak mennyi munkát tartozik teljesíteni, máskülönben 2 forint (ma 20 korona) bírságot fizet.» Egyébként amit a mestertől, vagy mesternétől a legényekre hallott, azt nem volt szabad kifecsegni; de amit a legények beszéltek a mesterre, vagy háznépére, azt kötelessége volt jelentenie, «hogy jó házi béke tartassék».

Ha szerencsésen kitöltötte apród-esztendeit és a megkívánt tudást és ügyességet elsajátította, a *céhmester*, jótállói és a többi becsületes mesterek előtt *fölszabadították* és bizonyos díjak lefizetése után segédnek minősítették. Ez nagy ünneppel történt. A nyitott *céhláda* előtt hálát kellett adnia istennek, hogy kitanulhatott, mesterének a tanításért, jótállóinak a kezességért. Tanulólevelért és a pecsétért bizonyos összeget (25 pénzt, néhol 1—2 frtot) fizetett (a pozsonyi pékeknél még négy hétig bér nélkül kellett dolgoznia). A fölszabadítás után a mester ellátta az ifjú segédet ruhával, némi költséggel, s esetleg az áldomás költségeit is fizette «az legénynek értéke szerint».

Aki mesterségét kellőképen meg nem tanulta, az a szerződésben megállapított időn túl tovább tanulni kényszerült. Így akar-

tak védekezni a kontárok, a «himpellér»-ek és ezek elszaporodása folytán a tisztességtelen verseny ellen, valamint így akarták a *mesterség jó hírnevét* megóvni és biztosítani.

1647-ben a nagyobb német városok nyomdászai kimondják, hogy senki, aki a nyomdászatot rendesen meg nem tanulta, *műhelyt* ne állíthasson föl; hogy azok a segédek, kik nem «tanult» nyomdásznál dolgoznak, kizárassanak. S a nyomdászok kitűnően tudták határozataikat végrehajtani. Császári rendeletek, birodalmi törvények eredménytelenül küzdöttek a zugnyomdák ellen; de ha a nyomdászok valamelyik műhelyről kimondották, hogy az *zugnyomda* (Winkeldruckerei, Hudelei): akkor tisztességes segéd ott munkát nem vállalt, tanuló meg nem maradt. Az ilyen kiközösítés rosszabb volt, mint bármi más büntetés; ellene semmiféle hatalom védelmet nem nyújthatott, ellenben a vándorló segédek révén az ilyennek híre bámulatos gyorsasággal terjedt el az egész országban. *Így védtek a segédek a mesterek érdekeit*, hogy kereskedők, tudósok és tőkepezések versenyt ne támaszthassanak.

II.

A segédek.

A fölszabadítást a *segéddé avatás* követte. Ennek ünnepi jellege volt, s a jelképes szokásoknak egész sorozatából állott, amelyeket a gyakran több napig tartó áldomás követett. A fölavatás szertartásai — legalább Németországban — nem voltak valami lélekemelőek, a jelöltre nézve inkább kellemetlenek, sőt talán kínosak is. Így — német mintára nálunk a marosvásárhelyi kardkovácsoknál is — három *arculcsapással* tisztelték meg az ünnepeletet, részben inaskorában elkövetett gonoszságaiért, részben emlékeztetésül arra, hogy a céh ügyeért el kell szenvedni a fájdalmakat is, és harmadsorban figyelmeztetésül, hogy ez az utolsó bánatom, melyet megtorlatlanul elviselni tartozik. Mindenféle, nem épen finom és válogatott *tréfát* úz nek vele: megverik, szidalmazzák, padra fektetik, amellyel többször fölborítják, majd a körmeit levágnák, fakanállal megborotválják, füleit kikotorják, végül megfésülik. Mindezzel azt akarják jelezni, hogy ezentúl már nem «moços» inas, hanem takaros, deli legénynek kell lennie. Többé nem volt szabad inással barátkoznia, különben 1—2 heti bérének elvesztésével büntették. Ha «*átárslegény*» akart lenni, — amivel több fizetés járt — be kellett

lépnie a legények társaságába, azaz *társposharat* adni. Mindez természetesen sok pénzbe került, aminek következtében a szegényebb «jelölt»-ek tetemes adósságokba keveredtek. A leipzig-i városi tanács ugyan leszállította a fölvatás költségeit, s 1704-ben legnagyobb összeg gyanánt 16 tallért (ma 160 K) állapított meg, de ez a jószándékú beavatkozás írott malaszt maradt, valamint hatástalan volt a nürnbergi szabály is 1673-ból, mely a lakomáról az asszonynepet eltiltotta.

A segédek és mesterek viszonyáról — a mai állapotokhoz képest — igen különösnek tetsző rendelkezéseket olvashatunk a régi rendtartásokban. «Az isten negyedik parancsolata értelmében a segédek tiszteletet és engedelmességet tanúsítsanak a főnök iránt; ne ellenkezzenek vele, ha inti vagy megbünteti őket, de legkevésbé ragadtassák magukat tetteleges erőszakra», ami — ezek szerint — nem volt épen ritka eset. Munka közben fecsegni, ingerkedni, hazudni és káromkodni tilos volt; a szitkozódást és veszekedést 2 frttal (20 K) büntették s a frankfurti rendszabály még azt is kiköti, hogy «a segédek a dorbézolástól, játéktól, istenkáromlástól és távollevőknek könnyelmű és kicsinyes megszólásától tartózkodjanak». A kassai takácsok 1429-iki levele is már szigorúan tiltja a legényeknek nemcsak a borozgatás közben való rakoncátlanságot, hanem főképen a divatozó kocka- és kártyajátékot. Ily természetű kihágást 1 frttal büntettek. Kivált a kocsmázás volt sok rendetlenkedésnek kezdete, amihez pedig a szabályszerű sok áldomás bőven adott alkalmat, s a legtöbb esetben verekedésekkel végződött. Ez indulatkitörések a XVII. században már kevésbé veszedelmesek, mint az előzőben, amikor a nyomdász-segédek még kardot viseltek, amihez pedig joguk volt, mert legtöbbnyire az egyetemek irnokaiból és egyetemi hallgatókból kerültek ki a legügyesebb, legtanultabb nyomdászok.

Amelyik segéd munkaadójánál lakott, az télen kilenc, nyáron tíz óraker otthon lenni tartozott; később be sem eresztették a házba, de a házon kívül való hálást 2—3 frttal büntették, Nürnbergben pedig egy napi bért vontak le. Aki adósságai elől megszökött, azt egyetlen nyomdában sem tűrték meg mindaddig, míg tartozását ki nem egyenlítette. Épen úgy megakasztották boldogulásában azt is, aki tisztességtelen nővel barátkozott, s ha vele házasságot kötött, úgy minden nyomdász-céhből örökre kitagadták.

E tekintetben annyira kényesek voltak, hogy a bártfai vargacéh «a jövőendő bántódástól félve, egy vargalegényt azért nem mert

a céhbe felvenni, mert oly felesége vóna, kinek a nagyatyja baromnyúzó volt.

A tisztességes magaviseletrre és erkölcsös életre általában mindenkor és mindenütt igen sok gondot és figyelmet fordítottak a céhek, s még a mesterné asszonyokat is megbüntették, ha az erkölcsösség ellen cselekedtek.

Ily körülmények között idegen segédek fölfogadásánál nagy körültekintésre volt szükség, s minden jelentkezőnek bizonyítvánnyal, vándorkönyvvvel kellett igazolnia törvényes származását és alkalmaztatásait; ha azonban csak a legkisebb gyanu merült föl az illetőnek multjára nézve, úgy nem fogadták el tőle a «tisztelő pohár»-t, s annak vagy igazolnia kellett magát, vagy elutaznia. Idők folytán azonban engedtek e szigorúságból, s a beköszöntő lakoma lett a fő, amint hogy keresve keresték az alkalmazkat az ivásra. Erre a célra gyűjtötték a sok büntetésépenzt is. Fizetni kellett, ha a szedő kiejtette kezéből az árt, ha a szekrénye alatt három betűt találtak, ha a nyomdásznak gyermeke született, s még sok minden alkalommal. A munkabér pedig nagyon szerény volt, s azt a mesternek önszántából, a céh hozzájárulása nélkül javítania sem volt szabad.

A nagyobb vétségeket súlyosan büntették. Ilyen büntetés volt a *kibíltás*, amelynek tartama alatt a sujtott legény társaságban meg nem jelenhetett, a társládából semmi kedvezményben nem részesült, sőt a vele való érintkezést is megszakították. A legkeményebb büntetés azonban a *kizárás* volt, mely egyes segédeket, vagy mestereket ért, sőt egész városokra is kiterjedt. A kizárt segéd sehol munkát nem kapott, s vagy más foglalkozás után látott, vagy pedig szolgasorba jutott; a mester munka és munkás híján a műhelyét becsukni vagy eladni kényszerült; 1684-ben pedig Leipzigre mondották ki a kizárást és három éven át minden nyomdai munka és termelés szünetelt, az egész leipzigzi nyomdászat váltságba jutott.

A segédek *szegeődtetése* vásártól vásárig szólt. Aki korábban akart távozni, annak a céhmester elé kellett terjesztenie az ügyét, a titkos távozást azonban mindenkor bectelen dolognak tartották. Mesterét a segéd — a szokásos kétheti fölmondás mellett is — csak akkor hagyhatta el, ha megkezdett munkáját befejezte. Aki munkáját félbehagyva mégis elment, azt más mester föl nem fogadhatta, s az illetőnek legalább egy negyed évig vándorolnia kellett, amíg abban a városban ismét munkát kapott.

A vándorlás különben egyik legkülönösebb rendelkezése az egész szociális szervezetnek a céhélet idején. A legénynek mesterré való kiképzetéséhez feltételül szabták a vándorlást a céhszabályok. A miskolci csizmadiamesterektől megkivánták, hogy «elsőbben két esztendeig bújdossanak, azután tartoznak még egy mesteresztendőöt kitölteni». A legtöbb céhnél azonban három esztendei vándorlást követeltek meg. Emellett a pozsonyi pékek elsőbbséget biztosítottak annak, aki Ausztriában járt, az erdélyi százszok pedig annak, aki Németországban vándorolt. Egyes céhek ellenben — miként a győri szabók — nem ragaszkodtak a vándorlás föltételeihez csupán csak megdrágították a mesterré válást, az önállósítást (a győri szabók 8 frttal) annak, aki nem vándorolt.

A vándorló mesterlegény idegen városban az *atyamesterhez* szállt, aki számára munkát kerestetett a legények társulatának egyik vezetője «őreglegény» vagy «legények dékánja» által, s addig — de legföljebb három napig — a társláda terhére ellátta a vándort. Ezt a szolgálatot ma az útipénztár, s ennek tisztviselője teljesíti. Az atyamester háza ennélfogva bizonyos kiváltságos tiszteletben áll: fegyveresen, vagy késsel, vagy akár csak pálcával is oda bemenni, a céhszabályok fölolvása alatt beszélgetni, durcásan pénzt az asztalra dobni, avagy épen az asztalra ráütni szigorúan, büntetés mellett tilos.

III.

A mesterek.

A mesterlegény, ha vándorló éveit eltöltötte és mesterségét jól megtanulta, kérhette mesterré avatását és a céhbe való fölvételét. Ezért a céhmesternél kellett jelentkeznie, igazoló iratait (keresztlevél, tanulólevél, vándorlókönyv, erkölcsi bizonyítvány) előmutatni, majd a városi tanácstól polgárjogot szerezni, vagy faluhelyen a földesúrtól letelepedési jogot kérni; azután «remek»-et készíteni, végül két mesterebédet adni és a céhtaksát (6—30 frt) lefizetni. Az egyik ebéd — kis mester asztal — a remek készítése után, a céhbe való fölvételkor, a másik — nagy vagy öreg mester asztal — egy év múlva járt ki a céhtársaknak. A «remek» fogatkozásait pénzzel lehetett megváltani (az alsókőrösi és zágrábi puskaműveseknél 20 frt), valamint az ebédet is, de ennek borosabb volt a taksája (a veszprémi timároknál 1692-ben 30 frt, mai pénzen 300 K). Ha idegen mester jött a városba és a céhbe akart

belépni, tartozott az is «köszöntő poharat» adni. Mindezen lakomáknak véget vetett *Mária Terézia* rendelete, mely szerint «minden vendégeskedések és iddogálások megtiltatnak, nem is léssen szabad a céheknek az új mestereket vagy ebéd- vagy italadással akármely szín és fogás alatt terhelni».

Az új mestertől azonban a lévai gombkötők azt is megkívánják, hogy «... egy esztendő alatt feleséget venni tartozik. Ha penig az új mester egy esztendő alatt meg nem házasodnék, tehát mesterségének munkája megtiltassék». (1700.) A modori lakatosok (1620) azt kívánják, hogy «a céhbe lépni akaró mester nőtlen és teljesen szabad legyen, sem asszonnyal, sem leánnyal jegyben ne járjon». Ellenben a nagykőrösi kováccséh szabályai szerint «minden legénynek házasnak kelletik lennie, minek előtte az remekesinálás reá bizattatnék».

A mai megváltozott viszonyok mellett a céhszabályok némely intézkedései neveltségeseknek tetszenek, bár nem egy szociális be rendezkedésnek nyomát, kiinduló alapját épen a céhrendszerben találjuk. Ha azonban a «munkálkodásra vonatkozó intézkedéseket olvassuk, s a kötelező munkaidőt a kora hajnali óráktól a késő estéig megállapítva látjuk: lehetetlen, hogy a tisztelet ne vegyüljön a régi iparosainkra való emlékezésünkbe, s hogy el ne ismerjük azt, hogy a legmunkásabb, legtöbbet dolgozó osztály századokon át kétségen kívül az iparosoké, a mesterembereké volt.» *Mária Terézia* rendelete enyhítette némileg a szerfőlötti erőfeszítést, amikor kimondja, hogy «... a mesterlegények egész esztendőn által... a munkához reggel öt óraker hozzá kezdeni, és azt estvéli nyole óraker félben hagyni köteleztetnek.» Aki azonban idejében föl nem kelt a munkára, annak a mester «fölostököm»-mel nem tartozott.

Szervezetökre és belső életökre nézve a céhek, s ezeken belül az iparosság társadalmi viszonyai minden országban egyformák voltak, csupán csak a részletekben: szokásokban, díjtételekben találunk különbségeket az egyes céheknél, valamint az egyes országok céhrendszerreiben. *Nagy Lajos* királyunk 1376-ban szabályozza az erdélyi szászok céheit, amikor az ő rendeletére — egy királyi biztos elnöklete alatt összegyűlve — egységes, egyöntetű céhszabályokat alkotnak, amelyek mintául szolgáltak a később alakult céheknek. Az idők folytán megváltozott viszonyok következtében *Mátyás* király céhszabádmalmai újabb mintát szolgáltattak a XVI. és XVII. században alakult céhek számára. A későbbi rendezések mind nagyobb egyformaságot teremtettek, s így csak a szakmabeli sajátosságok okoztak csekély eltéréseket.

Az iparosság társadalmi állapotait általában bizonyos *patriarchális viszony, atyáskodó gyámkodás*, de emellett *zárkózottság, az egyéni szabadságnak és tehetségnek nagyfokú korlátozása* jellemzi. Minden esetre azonban *feltétlen tiszteletet érdemel az erkölcsös életre és a tisztességes iparüzésre irányuló törekvés*, — mondhatnók — kényszer, ami a céhek ideális céljait, nemes szándékait fényesen bizonyítja.

A cenzura.

Az írott és kézzel sokszorosított könyvek révén a tudomány, s a gondolat csak nagyon lassan terjedt. A világ végétől való félelem és az a pesszimizisztikus fölfogás, hogy a föld a siralom völgye, s az élet célja előkészülni a túlvilági életre: abban az időben csak vallási műveket hozott létre. *A keresztes hadjáratok* azonban óriási tanulságokat nyújtottak az emberiségnek; új tudományok keletkeztek, amelyek már az önálló vizsgálódáson alapultak, s az emberek gondolkozása mindinkább a valóság felé fordult. *A renaissance* talajából táplálkozó szabadabb gondolkozástól azonban a római egyház az ő tekintélyét, s vele hatalmát féltette, s elfojtani igyekezett minden oly gondolatot, mely nem hivatkozhatott a régi egyházi atyák műveire, mely nem vette, nem találta bizonyítékait a bibliában.

A szabadabb gondolkozás korlátozásának első nyomaival hazánkban is már jóval a könyvnyomtatás előtt találkozunk. A domokosrendi szerzeteseknek 1244-ben Budán tartott zsinata azt határozta, hogy «minden iromány, melyet a szerzet valamely tagja készített, közzététele előtt a provinciális által kinevezendő szakértők által megvizsgálandó».

Az «iromány» vagyis kézirat előzetes megvizsgálása: a *cenzura*, s a vizsgáló hivatalnok: a *cenzor*. A cenzura bevallott célja a keresztény egyház, s az uralkodók tekintélyének, az állam érdekeinek, a jó erkölcsöknek megvédése, eredeti rendeltetése pedig a szellemi és világi zsarnoksággal szembe szálló elemek lefegyverzése. Elkeseredett, ádáz ellensége az igazságnak és a fölvilágosodott műveltségnek a cenzura, mely odaállt a haladás elé, hogy azt útjában föltartóztassa, bár sohasem a hatalom, hanem mindig általános érdekek leple alatt végezte szabadságtipró munkáját; mely felelőségre vont mindenkit, s maga nem tartozott felelősséggel senkinek sem a világon; mely szeszélyességében kitanulhatatlan, elhatárolásaiban kíméletlen, szigorúságában kérlelhetetlen hatalommá lett.

S a cenzor a mindenkori hatalomnak készsleges, vak eszköze, ki gyűlölt hivatalában a szellemi reakciónak őrszeme; ki bizalmatlanul fogad mindenkit, mert hozzá senki bizalommal nem lehetett.

A cenzura eleinte csak az *egyház és tanításainak védelmére* szorított és csupán csak a vallási tévtanok és eretnek munkák elterjedésének meggátlására alkalmazta erejét. Ámde hiába való volt Husz János megégetése, a valdensék üldözése, az inkvizíció rémes garázdálkodása: az egyház tekintélyét megdöntötte maga a túltengő szervezet, melynek oltalmára gyöngö volt a cenzura. A könyvnyomtatás föltalálása szárnyat adott a gondolatnak, mely gyorsan és tömegesen szállta meg az elméket. Valóban, Gutenberg találmánya félelmetes fegyvere volt a modern értelemnek!

Az egyház férfiai a gondolat szabadságát nem tudták meggyeztetni a vallási buzgalommal, s a gondolatterjesztés korlátozására célravezetőnek vélték az előzetes könyvvizsgálatot. Így támadtak azok a rendszabályok, melyek az emberi művelődést évszázadokon át hátráltatták, kiéleésítették a szellemi ellentéteket, s ezeknek kiegyenlítését megnehezítették. *IV. Sixtus* pápa 1479-ben rendeletet adott ki a nyomtató műhelyek felügyeletére, *VI. (Borgia) Sándor* 1496-ban az eretnek könyvek olvasóit vette üldözöbe, s *X. Leo* 1515 május 15-iki bullájával már formaszerinti könyvvizsgálatot rendelt el.

A cenzura kezdetben csak az egyház tekintélyének és hagyományainak volt az őre, később azonban, amikor már társadalmi és politikai eszmék foglalkoztatták az elméket; amikor a böleselet az egyéni érvényesülésért, tehát az egyéni szabadságért szállt síkra; amikor nevelés, tudomány, irodalom lerázta magáról a tekintély békóit, s a szabadság szellője erősebben kezdett lengedezni: a forradalom félelme vett erőt a tekintély és a hatalom birtokosain, kik a cenzurát állították védő gátul az új eszmék áradata elé. *Az állam követte az egyház példáját* és sietett lenyügözni a szabadabb szellem megnyilatkozását. Egymás után — mondhatnók: nyakra-főre — jelentek meg a legkülönbféle rendeletek «a nyomtatás ördögének megzabolásására».

A cenzura törvényességét hazánkban elismerni nem lehet. Önkenyes császári rendeletek szabályozzák működését, s ennek módzatait — rendszerint idegen minták nyomán, átvévén legtöbbnyire azon rendelkezéseket, amelyeket Németország különböző részeiben a tartománygyűléseken, avagy az államfők korlátlanul alkottak. Az 1791, évi erdélyi országgyűlés ugyan kísérletet tett arra, hogy a cenzurát törvényhozás útján rendezze, célt azonban nem ért. Magyarországon az 1791 : LXVII. tc.-ben megnevezett rendszeres

bizottságok közül a publico-politikai ügyek bizottságának teendői közé fölvették azt, hogy a könyvvizsgálatról — a közoktatásügyben kinevezett bizottsággal egyetértve — munkálatot dolgozzék ki, s ezt a törvényhozásnak mutassa be: ilyen javaslat azonban a magyar törvényhozás elé sohasem jutott.

Az első cenzura-rendeletet *Berchtold* mainzi érsek és főinkvizitor adta ki még 1486-ban. Példáját követik a német birodalom egyes uralkodói, választófejedelmei, városi tanácsai. Tilalmak és büntetések korlátozzák és rémítik a nyomdászt, ha híven szolgálja a könyvnyomtatás igazi hivatását, s a zaklatásoknak végtelen sorát zúdítták reá. A nürnbergi birodalmi gyűlés (1522-ben) elrendeli az előzetes engedély nélkül kinyomatott könyvek elkobzását és elégetését, a nyomdász megbüntetését. E rendelet értelmében — büntetésül Münzer Tamás egy művének titokban történt nyomásáért — Herrgott János nyomdász személyzetét fogságra vetették, magát a mestert pedig Lipeseben lefejezték. Nálunk az egyetlen sajtóvétség 1795-ben fordult elő, amikor Landerer Katalin nyomdájának művezetője, *Landerer Mihály*, mint a Martinovics-féle összeesküvésnek részese, éjjel a pincében kinyomtatta a forradalmi kátét. Ezért a királyi tábla fogságra, a hétszemélyes tábla azonban halálra ítélte Landerert, és csak királyi kegyelem változtatta meg a büntetést tíz évi súlyos börtönre Kufstein és Spielberg várában, honnan mint munkaképtelen, testben-lélekből megtört nyomorék szabadult ki. A speyeri birodalmi gyűlés 1529-ben elrendeli, hogy «minden nyomtatvány hatósági értelmes egyének vizsgálata alá bocsáttassék», mely rendelkezést *I. Ferdinánd* önhatalmúlag Magyarországra is kiterjesztette. Ugyancsak a speyeri birodalmi gyűlés 1570-ben egész könyvvizsgálati szabályrendeletet alkot, melyben elrendeli, hogy az egész római birodalomban nyomdákat csakis a székvárosokban, egyetemi és tekintélyesebb birodalmi városokban lehet fölláttani; kisebb helyeken a zugnyomdákat be kell csukni; senki se lehessen könyvnyomtató, mielőtt a felsőbbség annak élete és viselt dolgai felől meggyőződést nem szerzett, valamint arról is, hogy az illető becsületes, igazságos és a dologhoz ért; senki jogot (iparendélyt) ne kapjon, mielőtt az esküt le nem tette, hogy munkájánál a birodalmi határozatokhoz alkalmazkodik; vétkes tartalmú, gyalázkodó könyvek, röpiratok, rajzok és költemények nyomtatása súlyos büntetés (letartóztatás, kínvallatás) mellett tilos; fölsőbb engedelem nélkül semmit sem szabad kinyomtatni; minden könyvön ki kell tüntetni a szerző és nyomtató teljes nevét, a nyomás helyét és évét. Ezeket az intézkedéseket *II. Miksa*, mint római csár-

szár, 1570 március 8-án Prágában kelt rendeletével Magyarország minden törvényhatóságában kihirdettette, később pedig *III. Károly* 1715 július 18-án, Bécsben kelt rendeletével megújította azzal, hogy «ellenkező esetben a kiadó, író és nyomdász a vagyonával, becsületével, ingóságaival, vagy vérével fog kíméletlenül meglakolni». *Báthori István*, mint Erdély fejedelme, 1571 szept. 17-én hasonló tartalmú rendeletet adott ki. Megparancsolta «az ország minden urainak, nemeseknek, tisztviselőinek, városok elöljáróinak, harmincadosoknak, vámszedőknek, stb., hogy ezentúl bárhol, bármi helyen fejedelmi helybenhagyás nélkül nyomtatott könyveket és írásokat találnak, az illetőknek minden javait a fiscus nevében foglalják és vegyék el, harmadrészét maguknak tartván meg, két részt a fejedelmi kincstárba szolgáltatassanak be».

Mária Terézia 1753 május 2-án kelt kir. leiratában egységes eljárást állapít meg és «kegyelmese» meghagyta, hogy minden nyomdatulajdonost és nyomdát az ő nevében tiltsanak el oly könyvek kinyomatásától, melyek «az uralkodó személyét, jogait, a közálladalmat és a belnyugalmat, valamint a jó erkölcsöket bántanák, s a bevett vallások ellen valót, vagy új eretnokséget tartalmaznának, ami hogy meg ne történhessen, a kir. főkörmányszék minden sajtó alá adandó művet előbb vizsgálatra maga elé terjesztessen, azt vizsgálja meg, vagy ha rá nem érkezik, jámbor, tudós és e célra alkalmas férfakkal vizsgálta meg s az ő helybenhagyása és a kézirat elejére iktatandó engedély nélkül kinyomatni és elárúsítani ne engedje, a tilomszegők ellen az ő vétségökhöz arányosult büntetést alkalmazván».

1769 febr. 4-én kelt rendeletében *Mária Terézia könyvvizsgáló bizottságot* állít föl, s gondoskodik arról, hogy «nyomtatónak panaszkok és háborgatások ellen biztosítása végett» a bizottság elnöke vagy jegyzője az eredeti kéziraatra írja rá: «*Imprimatur*» (Nyomatassék ki!), amint ezt legelső ízben már *I. Ferenc* francia király 1539 aug. 1-én kelt ediktumában rendeli.

A kifogás alá eső könyveket utánnyomni, eladni, terjeszteni, sőt olvasni is tilos volt. *V. Károly* rendőri szervezetében, melyet az augsbusgi birodalmi gyűlés 1548-ban törvénybe iktatott, fogsággal fenyegeti a tiltott könyv miatt nemesak a kereskedőt, hanem a vásárlót is. *V. Vilmos* bajor herceg pedig még az örökösöket is szigorúan bünteti, ha a hagyatékban tiltott könyvet találnak. (1580 aug. 1.) A pápai udvar 1563 óta *jegyzékbe* foglalta a tiltott könyveket (*Index Librorum Prohibitorum*), s ezt időről-időre minden ország kormányának megküldték, valamint a könyvvizsgáló

hivatalok és bizottságok kölcsönösen kicserélték a náluk tiltott könyvek jegyzékét. E katalogusokat 1775 óta a főhadvezetőséggel is közölni kellett, «minthogy tiltott könyveket olvasni a tisztikarnak is meg volt tiltva».

A szabadelvű *II. József* uralkodása alatt a cenzura szigora is enyhébb lett. A fenkölt gondolkozású király nagyra becsülte a nyomdászatot, amelyet a magyar nemessé lett *Trattner János Tamástól* és annak munkavezetőjétől, *Frassler József Györgytől* ő maga is megtanult és később is gyakorolt. 1781 július 25-iki rendeletével az összes örökös tartományok részére egyetlen egy könyvizsgáló bizottságot állított föl Bécsben, természetesen megszüntette a Magyarországon működő hivatalokat is. A központi bizottság számára készített «Utasítás» elvei meglepően bizonyítják *II. József* gondolkodásának igazi nemes fölvilágosodott voltát, s mutatják be jelke egész nagyságát.

1. «A császár ő felsége nézete az, hogy a vizsgáló minden irányában, ami bujaságszomjas ábrázolásokat, erkölcsellenes jelene-
teket és léhaságokat foglal magában, ami a tudományt nem gyarapítja, fölvilágosodásra nem visz, szigorú legyen; minden más művek iránt ellenben, amelyekből tudomány, ismeret és rendes gondolkodásmód tűnik ki, annál elnézőbb legyen, mivel az elsőket csak a gyöngé fejűek olvassák, az utóbbiakat ellenben jóra kész kedélyűek, s megállapodott lelkek, melyek kellő szempontból tudják felfogni és megítélni, még ha azon könyvekben valami vallásellenes, vagy erkölcsi tekintetben nagyobb szigort, a fejedelem vagy állam ellen némi megfontolást érdemlő helyek vannak is».

2. «A kritikát, ha az nem aljasul gyalázó írássá, érdekeljen bárkit, a fejedelemtől a legalsóbb polgárig, kivált ha az író nevét is kinyomatja, s ez által magát a dolog igazságáért mintegy kezesül állítja — nem szabad megtiltani, minthogy az igazság minden barátjának örömet kell hogy szerezzen, ha ez úton is hozzájut.»

3. «Egész műveket, s időszaki iratokat (t. i. folyóiratokat) egyes kifogásolható helyekért megtiltani nem szabad, ha egyébként azokban hasznos dolgok vannak; mert ily nagy munkák ritkán kerülnek oly emberek kezébe, kikre e netalán botrányos helyek kínos hatást gyakoroljanak.» Megengedi azonkívül, hogy az egyébként eltiltandó művek az előfizetőknek kiadassanak.

7. «... Azon könyvszállítók, kik a vizsgálatot kikerült könyveket csempésznek be, rajta éretés esetében a könyvek elkobzásán kívül minden példány után 150 forinttal büntetendők, ... sőt bü-

nös vakmerőség esetében tőlük az iparjog is elvehető. Az illető ország sajtóügyi előadójának azonban kötelessége gondoskodni, hogy az oly alkalmas könyvekből, ha tartalmuk hasznos, vagy felette ritka, a nyilvános könyvtáraknak példány adassék.»

8. «Szabály szerint, helybenhagyás végett minden nagyobb mű a bécsi könyvvizsgáló bizottsághoz felküldendő, az illető országbeli előadónak azon mellékelte bizonyítványával, hogy abban semmi a vallás, erkölcs és országos törvény elleni nem foglaltatik; de a józan ésszel mégis megegyező lenne, ha valamely a tárgyban szaktanilag járatos tudós, tanár vagy pap is aláírná.»

II. József utódai, főképen *I. Ferenc* alatt a szabadelvű fölfogásban erős visszaesés állt be, tehát a cenzura szigora ismét erősebben nehezedik a szabadabb gondolatra. Pedig most már a vármegyékben mindenfelé hangos panaszok emelkednek a cenzura alkotmányellenes volta miatt, s annak megszüntetését követelik annál is inkább, mert már egész Európában szabad a gondolat, szabad a sajtó, csak Ausztriában nem.

Anglia már 1694-ben törvénybe iktatta a gondolat-, írás- és nyomtatási szabadságot; Svájcban 1766-ban szűnt meg a cenzura, bár később visszaállították és csak 1809-ben törölték el véglegesen; Dánia 1711-ben szabadította föl a gondolatot és a sajtót, Franciaországban a forradalom hozta meg a teljes szabadságot 1791-ben, Németországon 1819-ben szakadoztak a cenzura kötelékei.

Egyedül Ausztria volt az a része a civilizált Európának, hová a szabadság világa behatolni nem tudott.

Az udvari kancellária és rendőrség tovább szőtte a szabad gondolkodást és gondolateserét lenyügöző háló szálait, fejlesztette a cenzura intézményét annál is inkább, mert a nyugat szabadságmozgalmainak terjedő hírei miatt a szaporodó hírlapok egyre több gondot okoztak az atyáskodó kormánynak, melynek legfőbb célja volt: lehetőleg elzárni az országot a nyugati külföldtől, hogy így a szabadság vágyát és ennek megnyilatkozását minél könnyebben elnyomni lehessen.

II. *Lipót* cenzurái szabályzata 1790 augusztus 6-áról szigorúan meghagyja, hogy a hírlapokban félelmet, gyanút, vagy bizalmatlanságot keltő hírt egyáltalán nem szabad közölni; hogy mellőzni kell minden oly közleményt, mely a kormány tekintélyét vagy a fejedelem iránt tartozó tiszteletet, hűséget csorbítaná; hogy az itt-ott előforduló paraszt-mozgalmakat vagy a földesurak elleni zavargásokat, vagy a kedélyt ingerlő országgyűlési beszédeket el kell

hallgatni; vallási gyűlölséget kelthető tudósításokat közreadni nem szabad; végre a külföldi forradalmi mozgalmakról csak azokat a híreket lehet közölni, melyek a bécsi német újságokban megjelentek.

A külföldi hírlapokat már a póstán átvizsgálták és csupán csak a teljesen kifogástalanokat kézbesítették az előfizetőknek. És amikor *Andrád Sámuel* «Európai főbb újságok veleje» címmel új lapot akart alapítani, hogy az országot a külföld eseményeiről egyszerűen kivonatosan értesítse, az engedélyt megtagadták tőle, «mert a hírlapokat nem úgy szerkesztik, hogy azoknak a közönség hasznát lássa». Pedig nem a közönség érdeke, hanem az volt a baj, hogy az akkori lapok a szabadelvűséget már mindjobban hangoztatták. A kormány azért mindent el is követett, hogy a szabadabb szellemben írt külföldi könyvek és újságok elterjedését megakadályozza.

Az 1793 febr. 21-iki udvari rendelet meghatározza, hogy «a külföldről visszaszövő hazafiak magukkal hozott könyveik lajstromát a harmincad főigazgatójának adják be, s azok (t. i. a könyvek) addig, míg a lajstrom a felsőbb hatóságokat megjárja, zár alatt maradnak; a külföldi utazók könyvei ellenben hasonló lajstrom mellett és pecsét alatt a harmincad-hivatalok által azon határszéli állomásra küldetnek, ahol azon utazó ki fog szállani (elutazni), nagyobb biztosíték és kihágás esetében a büntetésnek könnyebb megvehetése végett az ily utazók azon állomáson, ahol az országba beérkeznek, behozott összes könyveik kettős árát biztosítékképpen kötelesek előre letenni, ami nekik kimenetelük alkalmával vissza-
szolgáltatik».

Az 1795 március 26-án kelt udvari rendelet, melyet az időnkint kiadott, s most összegezett könyvvizsgálati szabályokból szerkesztettek össze, terhes rendelkezéseivel továbbra is, de most már a «birodalom»-ban egyöntetűen megbénította a könyvnyomtatást. Főbb rendelkezései: 4. Egy nyomdatulajdonos se nyomasson ki bármi művet addig, míg az olvashatólag írva, s jól lapszámozva és illő széles fehér kerettel ellátva a vizsgáló hivatalnak be nem adatott, s attól a nyomtatási engedély kezébe nem érkezett. 5. A kéziratot két egyforma példányban kell beadni. 10. A német örökös tartományokban meg nem engedett iratot senki külföldre kivinni nyomtatás végett ne merészljen. (Ezt ismételten tiltja az 1798 júl. 13., 1803 okt. 21., 1824 júl. 2. kelt udvari rendelet.) — 12. Amint egy magánosnak is, ki nem szabadalmazott könyvvarús, könyvnyomtató és kéziszajtója nem lehet: úgy minden könyvnyomtatónak iparjoga elvesztése, készlete elkobzása, sőt a körülmények-

hez képest pénz- vagy testi büntetés alatt is tilos rejtett helyeken nyomdát föllállítani, valamely kéziratot kiszedetni és kinyomtatni. 17. Amint minden könyvvizsgáló hivatali tiszt kötelessége minden folyamodóval szemben hivatalában haladék nélkül eljárni: úgy a felek is tartoznak azon tisztviselők iránt kellő tisztelettel lenni, magukat szerényen viselni, nem tolakodni, semmihez nem nyúlni, illetlenül nem beszélni, sem nem veszekedni — szigorú büntetés terhe alatt. Ha valakinek panasza van, jelentse a bécsi központi, vagy az illető tartományi legfőbb hatóságnál, s várja el az orvoslást türelemmel. — Ezek a rendelkezések egyúttal a korra is jellemzők!

A mindentől felő hatalom még nevetséges rendelkezésektől sem riadt vissza. 1806 febr. 23-án udvari rendelet megtiltja a regények nyomtatását és — olvasását. A román — így szól a császári rendelet — prózai elbeszélése a polgári életből vett tiltott cselekményeknek és eseményeknek; tehát tiltottaknak tekintendők: 1. minden ábrándozó szerelmi román, mely az egészséges emberi elmét megőző érzelmességre vezet. 2. Az úgynevezett genie-románok, melyek az emberi társaságon kívüli létre csábitanak, és íróik szellem-ereje a polgári viszonyokat széttépni igyekszik. 3. Kisérteties, rabló- és lovagrománok, a melyek a durvaságot és babonás hitet terjesztik.»

Korábbi rendelkezések intézkednek arról, hogy a nyomás fölülvizsgálása és ellenőrzése céljából a bécsi cs. kir. rendőrségnek és a központi legfőbb könyvvizsgáló hatóságnak minden kinyomtatott iratból, könyvből, rézmetszetből néhány példányt be kellett küldeni. Az 1811-iki udvari rendelet «újabbban a cs. kir. legfőbb udvarmestertől, mint a cs. kir. udvari könyvtár főnökétől tett előterjesztés következtében» arról intézkedik, hogy «az osztrák császárság minden államaiban letelepedett könyvkiadókat kötelezni kell arra, hogy a náluk megjelent munkákból... egy szép, a könyveknél szebb papirosra nyomtatott példányt a cs. kir. udvari könyvtárnak ingyen küldjenek be.» A köteles példány eredete Franciaországba vezet, hol 1538-ban Néobar, királyi könyvnyomtató azt a parancsot kapta, hogy minden könyvből egy példányt a királyi könyvtárba szállítson — az utánnomás biztosítása végett. Németországban 1606-ban hozták ezt be.

Az 1820 január 11-én 1156. sz. a. kelt rendelet nemcsak a politikai, hanem a tudományos külföldi lapokat is kitiltotta az országból, badar intézkedéseivel általános elégedetlenséget, elkeseredést és zúgolódást okozott, amely különösen a megyegyűléseken tört ki hangosan. A vármegyék hatalmas bizonyításai, erélyes tiltakozá-

sai azonban eredménytelenek maradtak, a kormány egyszerűen válasz nélkül hagyta azokat.

A Bécsből mindig nagyobb szigorra kényszerített cenzura végére vette a nemzet jobbait, hogy az országgyűlésen vegyék föl a küzdelmet a sajtó szabadságáért. A híres 1825-iki országgyűlésen indult meg a fölszabadítás munkája, az 1833-iki már törvényjavaslatot is elfogadott, azonban a főrendeknél elakadt. Mindössze a legfőbb eredmény az volt, hogy *Kossuth Lajos* megindíthatta Pozsonyban «Országgyűlési Tudósítások» címmel írott hírlapját. Ez sem ment könnyen! A vállalkozásnak sok ellenzője volt az országgyűlésen, hol a legképtelenebb okokat hozták föl ellene. Az újság csakis az országgyűlésen elmondott beszédek kivonatos közlésére szorítkozott, — igaz, hogy az ellenzéki szónokok érveléseit élesen kiemelte, a konzervatívok beszédeit pedig igen szűken hozta — a kormány mégis lefoglaltatta *Kossuth* nyomdáját, s így továbbra is kézírással kellett sokszorosítani a tudósításokat.

Az országgyűlés bezárása után *Kossuth* «Törvényhatósági Tudósítások» címmel Pesten folytatta írott lapját, melyben kimerítő, élénk híreket közölt a folyvást nyugtalankodó megyegyűlésekről. A kormány már kezdettől fogva megtett mindent, hogy a vállalatot elfojtsa; a rendőrséggel kutatta ki a munkatársakat, s a nádor útján eltiltotta *Kossuth* a lap szerkesztésétől. *Kossuth* azonban ellene szegült a tilalomnak, s a megyék pártfogásába ajánlotta ügyét. A kormány azonban tisztában volt az írott lap jelentőségével, újból kiadta az eltiltó rendeletet, majd éjjel (1837. május 4—5 közt), fegyveres katonasággal elfogatta *Kossuth* és börtönbe vetette.

Ez az erőszakosság növelte az elégtelenséget országszerte, s az 1839-iki országgyűlésre a legtöbb megye már utasításul adta követeinek, hogy a sajtószabadság érdekében tegyenek meg minden lehetőt. Eredmény azonban nem lett, mert a főrendek egyáltalán nem tartották kívánatosnak az «okoskodó újság»-ot.

Az országot ekkor már annyira fölizgatták a kormány önkényes intézkedései, az elkeseredés már oly általános volt, hogy végre Bécsben is a cenzura enyhítésére szánták el magukat. Az engedékenység legfőbb jele az volt, hogy *Kossuth*, ki alig szabadult ki börtönéből, 1841 január 2-án *Landerer* kiadásában megindította az első, igazán politikai, sőt ellenzéki újságot, a «Pesti Hírlap»-ot, amellyel valósággal uralkodott a közvéleményen.

A cenzura enyhítésével, az engedékenység és szabadelvűség fitogtatásával elérte a kormány azt, hogy az országos elégtelenség

ség csökkent, s az országgyűlés nem foglalkozott a sajtószabadság kérdésével. Mindamellett a cenzura szeszelyeivel és konokságával továbbra is útjában állt a szabadabb eszmék terjedésének, mígnem az 1848. XVIII. törvénycikk az elővizsgálatot (preventiva censura) örökre eltörölte, kimondván, hogy «gondolatjait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti». (1. §.)

A szabad sajtó.

1848 elején mindenki érezte, hogy Európa egy nagyszerű, erőszakos megrázkódtatáshoz közeledik; mindenki át volt hatva attól a szent hittől, hogy a szabad elvek diadalára már nem sokáig kell várakozni.

A forradalom kitört *Olaszországban*. Az események mindenütt rohamos gyorsasággal fejlődtek. Láz és forrongás vett erőt a vén Európán. Csak Bécsben és Pozsonyban nem mozdult meg semmi! De amikor *Franciaországban* elűzték *Lajos Fülöpöt*, s kimondták a köztársaságot: *Bécsben* is kitört a börzsepánik, s a *pozsonyi országgyűlésen* *Kossuth Lajos* felelős miniszteriumot követelt, az országgyűlési fiatalság pedig a sajtószabadság behozatalát sürgette. Tíz nappal később kitört a bécsi forradalom, s megbukott a mindenható, de gyűlölt kancellár, *Metternich Kelemen* herceg és magyarországi társa, gróf *Apponyi György* is.

Ennek hírére az ellenzéki kör *Pesten*, március 14-én gyűlést tartott; itt azt indítványozták, hogy a 12 pontot kérvényben nyújtsák be a királynak. A hagyományos táblabirói szellem azonban a rendes közigazgatási útra akarta vinni a dolgot, s így a gyűlés — régi szokás szerint — eredménytelenül oszlott szét.

Petőfi elkéservedve hallotta ezt a hírt *Jókaitól*, de nem csüggedt. Az éj nagy részét ébren töltötte, s ekkor fogamzott meg benne az elhatározás, hogy tenni kell valamit, még pedig mindjárt, másnap.

«A forradalom legelső lépése és egyszersmind fő kötelessége — írja *Naplójában* — szabaddá tenni a sajtót. Ezt fogjuk tenni! A többit Istenre bízom és azokra, kik rendelve vannak, hogy a kezdetteket folytassák . . . Holnap ki kell vívnunk a sajtószabadságot! és ha lelövöldöznek — Isten neki — ki várhat ennél szebb halált?!»

A «holnap» az örökké emlékezetes *március 15.-e* volt.

A kellemetlen, nyirkos, hideg időben is az utcák szokatlanul

élenkek voltak, különösen a Pilvax-kávéház előtt volt nagy a csoportosulás. Benn a kávéházban is nagy forrongás volt. *Jókai* fölolvasta a proklamációt, *Petőfi* pedig szavalta a «Talpra Magyar»-t, melyet két nappal előbb készített. Mindkettőt riadó tetszés fogadta. Végül azt határozták, hogy sorra járják az egyetemi ifjúságot, s aztán teljes erővel fognak a nagy munkához. *Jókai* mindenütt fölolvasta a 12 pontot, *Petőfi* a «Nemzeti dalt»-t, melynek végsorát ekkor már az egész tömeg harsogta.

— Menjünk most a cenzorhoz és irassuk alá a proklamációt és a Nemzeti dalt! — kiáltotta valaki.

— Cenzorhoz nem megyünk, — felelte *Petőfi* — nem ismerünk többé semmi cenzort, el egyenesen a nyomdába!

A mai Kossuth Lajos-utcában volt Landerer és Heckenast nyomdája. Ez volt a legközelebb, oda mentek.

Eközben havazott, sűrű esővel vegyest. A sokaság azonban nem törődött a zimankóval, sőt annál lelkesebben harsogta: Éljen a szabadság! Éljen az egyenlőség!

A nyomdába az ifjak közül néhány betért, míg künn *Jókai* és *Vasváry* fölolvasták a beszédek a tömegnek, mely kifeszített esernyők alatt hallgatta a szónokokat.

Bent a nyomdában a két kézirat kinyomását kérték az ifjak, amit *Landerer* száraz hangon megtagadott:

— Lehetetlen — mondta — nincs rajta az engedélyezés.

Az ifjak e nem várt ellenállás után összenéztek, s nem tudták, hogy mi tévők legyenek.

Landerer odasúgta:

— Foglaljanak le egy sajtót!

Erre *Irinyi József* a nagy gépre rátette a kezét e szavakkal: «Ezt a sajtót a nép nevében lefoglaljuk!»

Erős hangja elhallatszott a műhely minden zugába.

— Az erőszaknak ellent nem állhatok, — felelte *Landerer* megkönnyebbülten, mire a munkások «Éljen a nép!» kiáltással rögtön ott termettek, átvették a kéziratokat, s lázas sietséggel a szedéshez fogtak. Az első nyomást *Irinyi*, a másodikat *Petőfi*, a harmadikat *Jókai* végezte, hogy — ha baj találna lenni — őket érje a felelősség, ne a nyomdászemélyzetet.

Mikor az első kész példány kikerült a gépből, *Petőfi* fölkapta a kirohant vele a tömeg közé. A lapot magasra tartva, kiáltotta:

— Ime! a sajtószabadság legelső szülöttje! Elmondom tartalmát!

És szavalta: Talpra magyar, hí a haza! a refrént, mint vihar,

dörögte utána a sokaság. Nem gondolt már senki esővel, hóval; ernyőjét mindenki becsukta, s mint valami fegyvert, fenyegetően emelte magasra. Majd Irinyi olvasta föl a 12 pontot; minden tételt viharos helyesléssel fogadtak.

A hatalmas menet ezután a városháza felé indult, hol *Rottenbiller Lipót* polgármester, a polgárság nevében aláírta a 12 pontot, s az alant álló sokaságnak megmutatta az ablakból. Innen szaválta el Petőfi ismételten a «Nemzeti dal»-t, Jókai, Vasvári és mások pedig lelkesítő szónoklatokat tartottak.

Egyszerre csak fölhangzott egy új jelszó:

— Budára, Budára! . . . a helytartó tanácshoz! . . . Szabadítsuk ki Tancsics Mihályt!

Küldöttséget választottak, mely határtalan lelkesedés közepett vonult föl a várba, hol a tüzerek égő kanócokkal álltak már az ágyúk mellett.

A helytartó tanács épen ülést tartott. A küldöttség bement a terembe, bemutatta a 12 pontot; s kérte *Czuczor Gergely* és *Tancsics Mihály* államfölglyoknak azonnal való szabadon bocsátását, amint a tanács rögtön el is rendelt. A távozókat az ajtóig kísérte *Csernyus Andor* tanácsos, s ott e szavakkal bocsátotta el őket:

— Fiuk! az istén oltalmazzon és segítsen törekvéseitekben!

A küldöttség tagjai valóságos diadalmenetben tértek vissza Pestre, hol az utcákon nagy embertömegek hullámzottak, s a nap nagy eseményeiről beszélgettek. Este az ablakokból nappali fény áradt szét, a házakat zászlódísz borította.

Másnap már kora reggel gyülekezett az örömtől még mindig mámoros nép az utcákon. Az ellenzéki kör ablakából nagy nemzeti lobogó lengett e fölrással: Éljen a sajtószabadság! Ilyen zászlók alatt vonult föl a város főbb utcáin a pesti nyomdák (Landerer—Heckenast, Trattner—Károlyi, Beimel—Kozma) mintegy százötvenre menő személyzete is a derék *Landerer Lajos* vezetése mellett.

A hirlapok 16-án már cenzurálás nélkül kerültek ki a sajtó alól. A legtöbbnek címe fölé kövér betűkkel nyomtatták oda: *A sajtó szabad!*

Ez volt 1848 március 15-ének vértelen vívmánya, melyért a béke napjaiban hiába fáradoztak a nemzet legjobbjai; országos nevű politikusok és írók hiába emeltek szót, hogy a sajtó nálunk is a szabad gondolatnak szabad tolmácsa és terjesztője legyen.

Ezért ünnep a nagy március idusa a szabadság minden igaz barátjának; ezért ünnepnap ez elsősorban a sajtó munkásainak.

HARMADIK FEJEZET.

ÉLETRAJZOK.

Idősb Emich Gusztáv.

Alig van az ipari foglalkozásnak még egy olyan ága, mely az érdeklődést maga iránt nagyobb mértékben fölhívna, mint épen a nyomdászat. Munkájának termékeivel mindennap lép elénk, mindennapi szükségletet elégít ki, s ma már nélkülözhetetlen minden olvasni tudó embernél.

«Papirra nyomtatva igen kevés ember neve fordult meg annyiszor Magyarországon, mint Emiché. Az ő nevét tehát ismerheti hazánkban mindenki, s mert nevét oly nyomtatványok után ismeri, melyek a nemzeti érzület életben-tartására, közművelődésünk fejlesztésére, a hazai költészet és tudomány termékeinek terjesztésére hatottak: azért Emich nevét méltán olyannak ismerjük, mint amelynek évtizedeken át szerepe volt művelődéstörténetünkben és szellemi téren való küzdelmeinkben.»

«Gutenberget örök időkre halhatatlanná tette találmánya; halhatatlanná, mert igénytelen kis sajtójával az emberiség egyik legnagyobb jóltevőjévé vált. De érdemet szereznek maguknak Gutenberg azon követői is, kik a jelen kornak legnagyobb hatalmát, s legerősebb fegyverét, a sajtót, nem tekintik pusztán önzésük eszközének, hanem azon közegnek, melyet a gondviselés az igazak, okosak, a becsületes lelkek és fenkölt szellemek számára nyújtott, hogy annak segélyével emeljék az egyént, oktassák a családot, növeljék a népek jogait, terjesszék eszméiket és boldogítsák az emberiséget.»

«Emich Gusztáv ily utódai közé tartozott Gutenbergnek; tanuskodnak erről az általa millió meg millió példányban nyomtatott és kiadott könyvek és hirlapok, melyek egyike vagy másika

minden magyar család könyves-asztalán vagy szekrényében ott található.»

Így jellemzi őt életírója: Gelléri Mór.

Id. Emich Gusztáv 1814. nov. 3-án született Pesten. Tanulmányait a piarista gimnáziumban, majd az egyetemen végezte, hol jogot tanult. Atyját már kora gyermekségében elvesztette s részben szegénysége miatt, részben mert a jogi pályán sok sikert nem remélt: hajlamát követve a könyvkereskedő pályára szánta magát és belépett az akkor nagyhírű Eggenberger - féle könyvkereskedésbe. Később Wienben, Párisban és az európai könyvkereskedelem és nyomdászat főhelyén, Leipzigben tartózkodott több éven át, hol szakadatlan munkával, gondos megfigyeléssel gyarapította szakjára tartozó tapasztalatait. Wienben ismerkedett meg a nagyműveltségű Anderle Josefinnal, kit feleségül is vett, majd hazatérve, 1842-ben önálló könyvkereskedést nyitott s legfőbb gondját a nemzeti irodalom fejlesztésére fordította, «Nemzeti könyvkereskedés»-ében gyakran gyülekeztek az irodalom és közélet jelesei, kik a nagyműveltségű, bár régi német nemesi családból származó, de mégis lángoló hazafiságú, az irodalmat és írókat mindig pártoló könyv- és hírlapkiadóval részint ebből a minőségből kifolyólag, részint, mint a Nemzeti Kaszinónak tagjával (gróf Széchenyi István ajánlotta be) baráti viszonyban voltak. Bizalmas köréhez tartozott többek között Toldy Ferenc, báró Kemény Zsigmond, Jókai Mór, báró Eötvös József, Csengery Antal, Greguss Ágost.

Mint kiadó, nagy szükségét érezte annak, hogy saját nyomdája legyen. Társas viszonyba lépett Eisenfels Rudolfal 1849. dec. 12-én «Eisenfels és Emich» cég alatt, amivel új életre keltette a már-már szünetelő nyomdát. 1852-ben már Emich a tulajdonos és Eisenfels a társ, mint szakember; egy év múlva pedig már egyedül Emich néven áll a nyomda, melyből aránylag kis kezdetből fejlődött ki Emich fáradhatatlan, szakavatott és zseniális vezetésével közel 18 év alatt az a nyomda, mely akkoriban is az ország egyik legjobban felszerelt intézete. 1865-ben hat gyorsajtó és öt kézi sajtó működik benne.

A szabadságharc idején Emich igen sok művet nyomott s adott ki, egyebek között Petőfi Sándor költeményeit is. A később bekövetkezett események után kiadványai legnagyobb részét elkobozták, a magyar kormánynak szóló számláit nem fizették ki, s ennyi veszteség után a legnagyobb kitartásra, áldozatokra és buzgalomra volt szükség, hogy nyomdáját föntarthassa. Nagy erőfeszítések és lankadatlan munkálkodás árán, bízva a becsületes

munka sikerében, ki is heverte a szenvedett veszteségeket, sőt nyomdáját is kibővítette.

1850-ben indította meg a ma is fennálló «Pesti Napló»-t s azután egymást követték az újabb és újabb kiadványok, melyek legnagyobb része nemzeti irodalmunknak becsületére váló mű.

Midőn 1865-ben betegeskedni kezdett, maga mellé vette fiát, Gusztávot, kit már előbb Urschütz faktor fölügyelete alatt, Solyossy, a nyomda legidősebb tanulója vezetett be a betűszedés titkaiba, akinek útmutatásai mellett Petőfi költeményeinek szedésén kezdte magát a szedésben gyakorolni. Később a kézisajtóval foglalataskodott, hogy a nyomtatás mesterségében is jártasságot szerezzen. Kellő kiképzés után Urschütz faktor ünnepélyesen föl is szabadította.

Így nevelte Emich egyetlen fiát a gyakorlati életre, noha az ifjú középiskolát járt, zenében és rajzban kiváló tehetséget mutatott, külföldi nyomdásztechnikai tanulmányai folyamán a leipzigiegyetemen jogi, filozófiai és természetrajzi előadásokat hallgatott.

Ily segítséggel nyomdáját és könyvkereskedését oly nagy szabásúvá fejlesztette Emich, hogy kiadványaival — köztük leghíresebb volt a Bécsi Magyar Krónikának kiadása 1867-ben, mely huszonnyolc ezer koronába került — a hazai nyomdászat számára tiszteletreméltó helyet vívott ki a külföldi nyomdászattal szemben. Nemes, sohasem nyugvó ambíciója az újabb magyar nyomdászat fejlesztésére és tökéletesítésére sarkalta, s e téren oly sikeresket birt fölmutatni, aminőkkel előtte egyetlen magyar nyomdász sem dicsekedhetett.

Az üzlet nagy forgalmának és jövőjének biztosítása érdekében 1868. évben a könyvnyomdából és könyvkiadó-vállalatból megalapította a ma is virágzó Athenaeumot. Kezdeményezésére alakult «az elaggott és rokkant nyomdászok istápolását célzó alapítvány», résztvett a Kisfaludy-Társaság, meg a Képzőművészeti Társulat alakításában, s a Magy. Tud. Akadémia palotájának fölépítéséhez is hozzájárult.

A hazai nyomdászat terén való érdemeiért a király «emeőkei» előnévvel a magyar nemességgel tüntette ki s külföldi uralkodóktól is érdemrendeket kapott.

Vállalatait fényes siker koronázta, s ez kitartásának, szak tudásának és becsületességének volt a gyümölese. Multjára önérettel tekinthetett vissza, mert nem a vak szerencsének köszönhette jólétét, hanem lankadatlan tevékenységének, mellyel önjerejéből küzdötte föl magát az ország legelső iparosai közé.

Élete javában, ötvenöt éves korában húnyt el a hazai nyomdászipar e kitűnő munkása, ki fáradhatatlan igyekezettel marandó tudott alkotni, ki nemcsak magának, hanem másoknak is hasznára-javára tudta fordítani munkás életének eredményeit, sikereit.

Falk Zsigmond.

A nemzeti közjólét és vagyonosodás előmozdításában azoknak jut a leghathatósabb szerep, kik termelő, alkotó szellemmel megáldva, egyszerű vívmányaikat, mint saját képességeknek, ernyedetlen kitartásuknak és lankadatlan munkásságuknak alkotásait mutathatják föl a világ előtt; kiknek iparkodása, munkaszeretete a «kellő»-nél több tudással egyesül, úgy hogy az élet testet ad a tudásnak, s az anyagi eredmények visszatükröztetik a szellemi erőt.

Tudás és munkásság minden siker nyitja!

Falk Zsigmond 1831. április hó 27-én született. Szegény emberek gyermeke lévén, már tíz éves korában nyomdász tanuló lett a Beimel-féle nyomdában, hol az akkori szokások szerint kevesebb szakbeli, de annál több háziszolgái teendőit kellett végeznie. A söpörgetés, fűtés, piaci bevásárlás és hasonló munka nem elégitette ki a Gutenberg találmányáért lelkesülő ifjút, s kitűnő iskolai bizonyítványai alapján sikerült a jóhírű egyetemi nyomdába jutnia. Ez akkor nagy eredmény volt, mert az egyetemi nyomdában két tanulónál — az akkori hivatalos megnevezés szerint «praktikáns» — többet nem tartottak. Itt töltött Falk három évet meglehetősen sanyarú körülmények között. Mindezen nehézségek mellett 1843-ban, nagy lelkesültséggel foglalkozása iránt, elvégezte tanulási idejét és az akkor még szokásos cerimoniákkal segédé lett.

Eleinte az egyetemi, majd a Beimel-féle nyomdában foglalkozott, hol tanítványai voltak Wodianer Fülöp és Kertész József nyomdatulajdonosok.

A szabadságharc kezdetén Falk, mint nemzetőr, a szabadságharcosok sorában küzdött s résztvett az akkori mozgalmakban. Ezek lezajlásával hosszabb bujdosás után Wienbe került, hol bátyjának — dr. Falk Miksa, a «Wanderer» című tekintélyes bécsi napilap társszerkesztőjének — közvetítésével a Sommer-féle nyomdában, mint szedő, kapott alkalmazást. Főlebbvalói csakhamar fölismerték és megbecsülték benne a törekvő, hasznavehető mun-

kást és a felelősséggel járó nyomdavezetőséget bízták reá. A számítások és remények, melyek munkásságához fűződtek, fényesen beváltak: az előbb elhanyagolt üzlet az ő hozzáértő vezetése alatt visszanyerte régi jó hírét, munkaköre gyarapodott, rendelői megsokasodtak. Tevékenységének elismerésül az ötvenes évek végével a nagy terjedelmű üzletnek igazgatójává lett alig harminc éves korában.

Igazgatói működését emlékezetessé teszi az a nemes buzgalma, melyet a magyar nyomtatványok kiadásában kifejtett. Az ő vezetése alatt jelent meg Török János «Magyar Sajtó»-ja, majd Kecs-keméthy Aurél szerkesztésében a «Bécsi Híradó» című napilap. Ezenkívül számos magyar tudományos és iskolai könyv került ki a nyomdából. Így buzgólkodott Falk Wienben nemzeti irodalmunk érdekeiért akkor, mikor itthon súlyos bilincsek neheztedek minden törekvésre, mely a magyar nemzeti érzületnek kifejezést adni mérszelt, amikor költők és politikusok börtönnel bűnhődtek hazafiúi kötelességök teljesítéseért.

Alárendeltjei iránt mindig igaz rokonszenvet tanusított, s gondja volt rá, hogy az alkalmazottak méltányos kívánságai kielégítést találjanak. Mikor Bécsben a nyomdászok önképző köre megalakult, ő volt egyike a legelsőknék, kik abba beléptek, s mindig azon volt, hogy szaktársait az önművelődésben és a szakbeli tökéletesedésben támogassa.

Kilenc évi sikeres működés után megváltik Falk Zsigmond a Sommer-féle nyomdától, hogy itthon, Budapesten átvegye a Pesti Könyvnyomda vezetését. A Sommer-nyomda hálás és tisztelő személyzete nehezen búcsúzik a szeretett vezértől, kinek értékes emléktárgyat adnak át.

Falk Zsigmond budapesti tevékenysége abban az időben kezdődik, amelyben Magyarország szellemi és anyagi életének megújrodása is megindult. A kiegyezést követő időszakban, amikor a negyvennyolcban alkotott, de utóbb megtagadott politikai, szellemi és anyagi javak élvezetéhez jutott a nemzet; amikor hazánkban az ipar és kereskedelem minden ága föllendült; amikor századok mulasztását sietett pótolni a magyar: a nyomdai ipart is, mely addig a régi, elavult nyomokon haladt, mind hathatósabban kezdték fölkarolni. Így történt, hogy 1868-ban Klapka György köré csoportosult lelkes férfiak — a külföldi nagy tipográfiai műintézetek mintájára — egy nagy szabású nyomda alapításába fogtak. A társaság Klapka György elnökletével meg is alakult, s az új vállalat műszaki vezetésével Falk Zsigmondot bízták meg.

A hazai nyomdászat fejlődésére jelentékeny hatással volt Falknak igazgatói működése, mert a fiatal intézet szakavatott és ügybuzgó személyzet támogatásával, s a technika legújabb eredményeinek fölhasználásával új, eddig nálunk ismeretlen műízlést kezdett terjeszteni.

A Pesti Könyvnyomda részvénytársaság érdekeinek gondozása mellett Falk Zsigmond a nyomdászok társadalmi életében is eredményes és becses munkálkodást végzett. A fővárosi nyomdászok egyesületének éveken át elnöke, s e tisztségének pontos és lelkiismeretes betöltésében találja legfőbb örömét és büszkeségét. Anyagi áldozatokra mindig kész támogatója minden szakmabeli közügynek.

Falk Zsigmond buzgó és eredményes munkálkodását nemcsak a nyomdászok becsülik nagyra, elismerte azt a király is, ki több kitüntetésre méltatta őt, s elismerte a fővárosi közönség is, mely különböző egyesületekben és társaságokban díszes tisztségeket bízott reá.

Magas életkora lehetővé tette, hogy munkás életének sikereit lássa, s 1913. április 12-én fejezte be érdemes életét.

Hirsch Lipót.

Szerencsénkre a természet úgy alkotta meg az embert, hogy szüntelenül a jobbra vágjuk, s elméjének és lelkének művelése folytán tökéletesedni képes. Ez a vágy s ez a képesség az egyéni boldogulásnak és az emberiség haladásának alapja. Így támadnak tudósok, kutatók és fölfödözők, kik új kincsekkel gazdagítják az emberiség kultúrvagyont; így nevelődnek az emberiség minden rétegében kiváló egyéniségek, kik a munka egy-egy ágában érdemeset alkotnak, a haladás, a tökéletesedés útját törik és egyengetik, s e munkájuk közben maguk is emelkednek a jól megérdemelt egyéni érvényesülés útján.

A lankadatlan és szakadatlan önképzésnek s a fáradhatatlan, lelkiismeretes kötelességteljesítésnek köszönheti Hirsch Lipót is, hogy szegény nyomdászinasból egy előkelő vállalat vezetője lett.

A Franklin-Társulatnak egyik érdemes igazgatója Hirsch Lipót, ki az intézet főnállása óta annak előkelő hivatalnoka, ki fáradhatatlan és ritka szakértelemmel végzett munkássága által kitűnő és messzeható szolgálatokat tett nemcsak a Társulatnak, hanem általában a hazai sokszorosító iparnak is azzal, hogy a nyomdá-

szatnak műipari rangra emelésében eredményesen közremunkálkodott, valamint a magyar irodalom termékeinek művészi kiállítású közrebocsátásával.

Pesten 1841-ben született Hirsch Lipót. Atyja vagyonos szivar- és dohánygyáros volt, kinek üzletét az egyedáruság behozatala annyira megingatta, hogy csakhamar anyagi zavarókba jutott, s fia már gyermekkorában kénytelen volt magát eltartani.

Művészi hajlamát követve, szobrász akart lenni, s néhány évig egy kiváló mesternél tanult is, de ezt abbahagyta. Hogy vágya szerint mégis állandó érintkezésben lehessen művészettel, irodalommal: a nyomdászat megtanulására határozta el magát, hol az önképzésre természetszerűleg több alkalma nyílt, mint más pályán. Így lett már serdülő korában nyomdásztanonc Müller Emilnek — most a Pester Lloyd — nyomdájában. Mint betűszedősegéd a főváros nagyobb nyomdáiban foglalkozott, miközben önmunkássággal szerzett kiváló képzettségénél fogva irodalmilag is foglalkozott és szabad idejét a költészetnek szentelte. Kedvelt költőinek minden szavát lelkébe fogadta s különösen Schiller műveinek nagy részét könyv nélkül tudta. Ő maga is verseket írt és költeményeket fordított. Emellett behatóan foglalkozott a munkáskérdésekkel is. Sokáig vezető szerepe volt a munkások szociális és politikai mozgalmaiban és részt vett a szociáldemokrata-párt alakításában, szervezésében. Ő készítette el a munkások bizalma folytán 1868-ban az általános választói jog érdekében a képviselőházhoz beadott kérvény szövegét is.

Hosszabb ideig külföldön dolgozott, majd hazatérve, a Pesti könyvnyomdában művezető lett. Ügyessége, szorgalma, szakmájában való nagy jártassága olyannyira fölkelte iránta a figyelmet, hogy mikor 1873-ban megalakult a Franklin-Társulat, — mely magához váltotta Heckenast Gusztáv hírneves nyomdáját, a könyvkereskedést és a kiadóhivatalt, — a nyomdához főművezetőnek Hirsch Lipótot hívták meg, ki époly becsvéggel, mint tőkéletes hozzáértéssel fogott a munkához. A sok tekintetben elavult nyomdát átalakította, fölújította, s felszerelte mindazon gépekkel és eszközökkel, amelyek akkor a legjobbak voltak. Beszerezte a legjobb francia gyorsajtókat, külön betűöntő műhelyt rendezett be, s ide ő hozatta hazánkban az első teljes betűöntő gépet. Ezzel a nyomdát elsőrangúvá tette. Ő volt az első Magyarországon, ki a betűöntésben egészen újszerű stílt teremtett és teljesen egyenlő metszésű betűkkel dolgozott. Ez az új stíl, mely az idegen, főképen német motívumokat mindenben el tudta kerülni, általános

figyelmet keltett, de nem csekély ellenzést is váltott ki a szaktársaknál, kiknek igen nagy része akkor német, illetőleg wieni volt. Hirsch példája utánzásra serkentette a hasonló intézeteket, de az ő eredetiségét elsajátítani egynek sem sikerült. Ezzel a Franklin-Társulat nyomtatványait oly sajtószervekké, oly jellegzetessékké tette, hogy azokat első tekintetre meg lehet különböztetni minden más nyomda termékeitől. 1893-ban a Társulat könyvnyomdájának igazgatója lett Hirsch, s ez időtől kezdve berendezése révén a nyomda a legnagyobb munkaképesség mellett túlnyomóan dízmunkák végzésére vállalkozhatott.

Hirsch Lipót fáradhatatlan tevékenysége nemcsak hazánkban, hanem a külföldön is nagy elismeréshez jutott, s a «Freie Künste» című német szaklap 1887-ben hosszasan foglalkozik a Franklin-Társulat kiválóbb kiadványaival, mint a nyomdászat remekeivel, és Hirsch Lipót nyomdászati működésével.

«Ha a nyomda kiadványai valamely világnyelven jelentek volna meg, — írja a német szaklap, — előkelő eleganciájuknál, finom ízlésüknél és klasszikus tökéletességüknel fogva mestereik nevét mindenütt híressé tették volna.» — S a «Monumenta Vaticana Hungariae» című egyháztörténelmi munkáról megjegyzi, hogy mikor a magyar püspöki kar küldöttsége az első kötetet átnyújtotta a pápának, ez nem győzte eléggé dicsérni a mű remek kiállítását.

Ha elgondoljuk, hogy az alkotmány visszaállítása (1867) mily nagy lendületet adott — egyebek között — a magyar nyomdászatnak is, s ennek következtében mily aránytalanul szaporodtak a nyomdák, kivált a fővárosban; s ha tudjuk azt is, hogy a nagy pénzügyi válság (1873) mennyire visszavetett minden vállalkozást és ipart: akkor elismeréssel kell adóznunk Hirsch Lipótnak, ki ezen nehéz időkben is annyi bátorsággal és kitartással a magyar nyomdászat terén művészi irányt kezdeményezett. És mindamellett, hogy a Társulat érdekeit mindig oly mértékben szolgálta, hogy egész munkásságát és idejét a legnagyobb önfeláldozással annak szentelte, s hogy a Magyarországi Nyomdafőnökök Egyesületének elnöke volt: soha egy pillanatra sem szűnt meg a munkások jogos érdekeinek is szószólója és pártfogója lenni. Ez magyarázza meg azt a benső viszonyt, mely a Franklin-nyomda személyzetét az igazgatójához fűzte. A nyomda személyzetét mindig az intelligensebb és képzetesebb munkások közül válogatta meg. Személyzetét mindig nagyon megbecsülte, munkatársainak tekintette, s ha kellett, nemes jószívűségének minden áldozatkészségével sietett az igazság támogatására, a baj enyhítésére. Ötvenéves nyomdászati jubileuma alkal-

mából a Társulat alkalmazottai egy többezer koronás alapítványt tettek Hirsch Lipót tiszteletére, érdemeinek örök hirdetéseképen, melynek kamataiból évente a Társulat elaggott, megrokkant munkásai kapnak segítséget. Később pedig Ő Felsőége tüntette ki, a magyar nemességet adományozván neki szakmája terén szerzett érdemei elismeréséül.

Ez Hirsch Lipót ernyedetlen munkájának és önzetlen buzgólkodásának eredménye. Sikereinek alapja a lankadatlan, hűséges és mindig örömmel végzett kötelességteljesítés, meg a soha meg nem szűnő önművelés. Aki híven betölti azt a hivatást, amelyet a sors számára kijelölt, az mindig talál alkalmat, hogy hasznosat, üdvöset tenni tudjon, ami mindig kellő méltánylásra is talál — kivált a produktív életpályákon.

Kogutowicz Manó.

Új iparágat megteremteni: érdemes, úttörő munka; új foglalkozás nyújtásával megszorítani a munka-alkalmakat: szociális alkotás; sok embernek megélhetést biztosítani: felebaráti szolgálat; a magyar ipar munkaterét megnövelni, a honi szükségletet kielégíteni, s ezzel a külföldi, idegen terméket visszaszorítani: hazafiúi érdem, amelyet nemcsak kitüntetni, hanem megbecsülni is kell.

A magyar kultúra kiváló szakképzettségű, érdemes, úttörő munkása volt Kogutowicz Manó, ki eltelve nemes idealizmussal, a kezdet nehézségeit vasakarattal, szívós kitartással leküzdvé, megalapította a hazai térképészetet.

Kogutowicz Manó 1851-ben született a morvaországi Zeelovitzban s lengyel eredetű katonacsaládból származott. Maga is a katonai pályára készült s Tullnban elvégezvén a katonai műszaki akadémiát, hol már korán föltűnt kiváló rajzoló tehetségével, egy ideig a közös hadseregben szolgált.

Idealizmusra hajló lelkülete, művészi és komoly tudományos hajlandósága azonban nem talált kielégülést a katonai pályán, melytől mint főhadnagy vált meg. A tanári hivatás jobban megfelelt vágyainak és új pályáját a soproni Lähne-féle gimnáziumban kezdte meg, mint a fizika, mennyiségtan és francia nyelv tanára. Itt látta, hogy az iskolákban országszerte külföldi térképeket használnak, ami — a tanítás eszközeinek idegen szelleme mellett — a hazai iskolákat a külfölddel szemben függő, sőt lealázó helyzetben tartotta, mert a külföldi kiadók így kulturális téren adózóikká tették a magyar iskolákat, és ami ríktó bizonyosságául szolgált

annak, hogy az elmaradt magyar ipar a közművelődés helyeit, az iskolákat sem képes ellátni, kiszolgálni. Iskolája fölszerelését nyomban elkezdte: megrajzolta Sopron város környékének, majd a vármegyének igen szép térképét. Ez a siker döntő irányítást adott további működésének, mert arra az elhatározásra indította, hogy egy önálló magyar földrajzi intézet alapításával lehetővé tegye a külföldi taneszközök mellőzését; hogy a magyar iskolákat függetlenítsse az idegen származású térképek szükségszerű használatától és hogy véget vessen annak a természetellenes állapotnak, melynek káros hatását a magyar közoktatásra nagy éleslátással kezdettől fogva fölismerte.

Amint Budapestre került, egyéni kiváló tehetségét, valamint tervének üdvös voltát csakhamar fölismerték és 1883-ban megindult a Gönczy—Kogutowicz-féle megyei fali térkép-sorozat kiadása, kezdetben Hölzel és Társa cég néven, mint a Hölzel Ede wieni cég fiókvállalata, mert önálló magyar térképészeti intézet alapítására még nem vállalkozott a hazai tőke. Hölzel halála után a cég Kogutowicz és Társa nevet vette föl.

Nagyszabású terve óriási nehézségekkel járt. Szinte megoldhatatlannak tetsző feladat volt a sok tekintetben kockázatos és merész vállalkozáshoz a szükséges anyagi eszközöket összehozni. Óriási befektetésekkel szemben csekély piac kínálkozott, s az idegen gyártmányok ellenében versenyképesen, jól és olcsón termelni: ez oly kitarató tőkeáldozatot kívánt, mely az üzleti hasznot éveken keresztül nélkülözni képes. Fáradságot nem ismerő munkával és agilitással mégis sikerült Kogutowicznak a kellő anyagi eszközöket megszereznie és évek során át, fokozatosan, fél millió korona tőkét a nagy földadat szolgálatába állítania. Ebben nagy segítségére volt gróf Csáky Albin, az akkori közoktatásügyi miniszter, ki helyesen fogta föl Kogutowicz törekvésének kulturális és közgazdasági jelentőségét, ki az önálló magyar földrajzi intézet alapításának tervét lelkesedéssel karolta föl, s annak erkölcsi és anyagi támogatását előzetes megrendelésekkel minden alkalommal biztosította.

Így alakult meg 1890-ben az önálló Magyar Földrajzi Intézet. Mennyi fáradhatatlan munkába került, s a szerény eszközök mellett mennyi akadállyal kellett megküzdeni, míg végre a legszükségesebb kiadványok elkészülhettek és meg lehetett kezdeni a nehezebb feladatot: kiszorítani a külföldi eredetű taneszközöket, melyeket a megszokás és az érdek erős kötelékei fűztek iskoláinkhoz. Célt látó, kitarató, következetes munkával ez is sikerült. Az ezredévi kiállításon kiadványainak már gazdag sorozatával lepte meg az

Intézet a szakköröket, s míg a nyolcvanas években még vagon-számra hozták Németországból és Ausztriából a közjogi tévedésekkel teli fali térképeket és földgömböket, addig néhány esztendő munkája következtében a legfontosabb földrajzi szemléltető eszközök és képek itthon, Magyarországon készültek.

Mindez elválaszthatatlanul fűződik Kogutowicz nevéhez, az ő tetterős, kitartó működéséhez, buzgalmához és lelkesedéséhez, amellyel a nemes célnak az üzleti és anyagi hasznot is alárendelni tudta; és a magyar kultúra szolgálatában megdönthetetlen érdemeket szerzett.

Az intézet fejlesztése volt legfőbb törekvése, minek eredményeképpen ma egy teljesen európai színvonalon álló, nagy apparatussal működő, modern berendezésű és méreteiben is tekintélyes műintézet elégíti ki a szükségletet, s ezen a téren nem vagyunk a külföldre utalva, sőt ellenkezőleg, jelentékeny kivitelünk van.

Kogutowicz volt az első, ki a térképek és atlaszok egész sorozatának kidolgozásánál az alumínium-lemezről való nyomást: az algraphiát alkalmazta és meghonosította. Ő kezdte gyártani nálunk a földgömböket is — saját külön módszere szerint nem papírmassából, hanem összeragasztott és formákba sajtolt kéregpapirlemezekből. Ezzel a tartalmilag és kiállításban is silány cseh gyártmányok helyébe hazai készítésű földgömböket adott az iskoláknak.

Legutolsó műve a Balkán félsziget térképe, melynél széleskörű tudása és szakképzettsége teljes mértékben érvényesült. Ezt a művet német nyelven is kiadta, s így nagyobb a kelendőse, mint a magyar kiadásé; ezzel kiviteli cikké tette a magyar térképet, ép úgy, mint a földgömböket, melyek német és olasz nyelven is megjelennek, s az ország határain túl, messzire hirdetik a magyar kartografiának fejlettségét, tökéletességét.

Egyénileg Kogutowicz Manó nagy műveltségű, szerény ember volt, szeretetreméltó kedves modorral, megnyerő külsővel és bővében azon tulajdonságoknak, melyek mindenkit lebilincseltek. Szerette hazánkat, megtanulta nyelvünket s állampolgárságot szerzett nemsokára letelepülése után.

Midőn 1908-ban elhunyt, szerény és csendes munkásságot kedvelő lelkületének megfelelően, minden külső dísz és fény nélkül fejezvéen be életét, két évtizedes munkásságának eredményeit hirdette az a hatalmas térképészeti anyag, mely egységes munkaterv szerint készült, mindenkor maradandó értékű, tartalom és kidolgozás tekintetében mindig megállja helyét a tudomány, műízlés és technikai alkotás szempontjából.

Kogutowicz Manó kulturális jelentőségű munkát végzett!

Pusztai Ferenc.

Pusztai rajongó volt. Fanatikusa a nemzeti érzésnek, a fajszeregetnek, s meggyőződése erejével magával ragadta szaktársait, magához vonzotta elvi ellenfeleit is, kik büszkék arra, hogy még kellő időben szolgálatába álltak annak az igazságnak, amelynek Pusztai volt a legtántoríthatatlanabb hirdetője.

Ki nagy hangon szónokol, izgat, de a küzdelemben félre áll: az csak szájhős; ki lelkesedve harcol egy eszme érdekében — sokszor egyéni érvényesülése nélkül is: az elszánt híve annak; de aki a beszéd hevében, a harc tüzeiben áldozatokra is mindig kész: az nemcsak híve, hanem rajongója is annak az ideálnak, amelynek sikereért buzgólkodik.

Ezért volt rajongó Pusztai Ferenc.

A magyar nyelvű nyomdászati szakirodalomnak megteremtője, Pusztai Ferenc, Aradon született 1850-ben, hol — a gimnáziumi hat osztály elvégzése után — Goldscheider nyomdájában tanulta a könyvnyomtatás mesterségét, bár atyja, ki eléggé jómódú és tekintélyes iparos volt, szívesen taníttatta volna tovább. Ráunva a «decké»-re, Pusztai inkább oly foglalkozást, életpályát keresett, mely több önállóságot, s alkotó tehetségének érvényesülésére több alkalmat biztosított. Hajlamát követve, a nyomdászatra szánta magát. Három évi tanulás után, mely nemcsak a szakmában, de az életre nézve is becses tanulságokkal járt, rövid időre hivatalt is viselt, de ez egyáltalában nem egyezett hajlandóságaival, s így visszatérve a nyomdászathoz, 1869-ben Pesten, majd egy év múlva, az árszabály-mozgalom (sztrájk) után, Szegeden vállalt munkát. Nyughatatlan, előretörő szelleme azonban nem elégedett meg a vidéki étellel és foglalkozással; a minden napi, kenyéradó munkán kívül más tevékenységre is vágyott. Ettől sarkalva már 1872-ben ismét Pesten dolgozott a Bucsánszky-, Heckenast- és Franklinnyomdában, végül az államnyomdában, ahol az ügyes és képzett szedő csakhamar korrektor, majd segédművezető lett.

Mint a pestbudai könyvnyomdászok önképzőegyletének gazdája, buzgón olvasta a német nyomdászati szaklapokat, s e közben vette észre, hogy a nyomdászat «grafikai szempontból igen tudományos foglalkozás», s hogy e mesterségben bámulatosan gazdag a megvitatható anyag. Ekkor tűnt föl neki igazán, hogy Magyarországon nincsen nyomdászati szakirodalom; ekkor fogamzott meg lelkében az az elhatározás, hogy ilyet teremteni kell,

még pedig magyar nyelven. Megkezdte tehát a harcot szóval és tollal a német szó és szellem ellen, s tíz évi küzdelem után már nagy tábor állt mögötte és követelte, hogy «nyomdászegylet hivatalos lapja egészen magyar» legyen. Azonban a «magyarosító» pártot a németek négy szótöbbséggel leszavatták.

Ez a vereség még elszántabbá tette a harciasságáról és erősség meggyőződés által vezetett hajthatatlanságáról ismert Pusztait, ki csekély számú, de lelkes társaival megindította «Nyomdászok Közlönye» címen az első magyar szaklapot, s ebben folytatta a küzdelmet a nyomdászegylet hivatalos lapjának, a «Typographia»-nak megmagyarosításáért, ami végre mégis sikerült, s 1885 április 1-je óta a «Typographia» csak magyar nyelven jelenik meg. E küzdelmekben és sikerekben nagy része volt a «Társas Körnek» (később Szakkörnek) is, mely Pusztainak agitáló tevékenységében mindig biztos alapul szolgált, hol köréje tömörült a magyarság ügyéért lelkesülő k tábor. Innen indult hódító útjára a «Nyomdászok Közlönye» is, amellyel Pusztai Ferenc, mint szerkesztő, be akarta mutatni, hogy magyar szaklapra szükség van, s hogy szakíró is elég tekintélyes számban akad. Ezt is elérte Pusztai, ámde a «Typographia» megmagyarosodásával a kitűnően szerkesztett Közlöny megszűnt.

A «Typographia» azonban nem elégítette ki Pusztai várakozásait, nem volt olyan szaklap, amilyenek gondolata Pusztai lelkében élt. Ezért alapította és szerkesztette éveken át a «Magyar Nyomdász»-ot, amely — távol minden személyes érdektől és torzsalkodástól, — egyedül a szakirodalom szolgálatába állt, s melynek első füzet 1888. március havában jelent meg. Itt kezdtek meg a szakirodalmi működést úgyszólván mindazok, kik ma annak legalaposabb és legtermékenyebb művelői. Pusztai jól értette a módját, miképen kell a kipróbált munkatársakat megtartani, s újakat nevelni. Ő maga is a legnagyobb munkakedvvel és odaadással, az önfeláldozásig menő kitartással gondozta a lapot, melyben leghőbb vágya, életideálja valósult meg.

E sikerek — természetszerűleg — föltámasztották az irigységet, mely Pusztainak és a «Magyar Nyomdász»-nak hatását gyöngíteni igyekezett. Ez azonban nem zavarta kitűzött célja elérésében Pusztait, ki az immár negyedszázados «Magyar Nyomdász» alapításával «többet adott, mint amennyit — elfogult nézetek szerint — más szempontból megtagadott».

Mindezt a messzeható tevékenységet, melyhez az erőt és kedvet mérhetetlen fajszeretete (sovinizmusa) adta, a pihenésre szánt időben végezte; nappalát elfoglalta az ország egyik legnagyobb

nyomdai üzemének, a Pallas-nyomdának műszaki vezetése. Ez a hatalmas vállalat a Wilkens és Waidl-féle nyomdából alakult 1884. április elején, melyhez művezetőnek — Péchy Imre, miniszteri tanácsosnak, az államnyomda igazgatójának ajánlatára — Pusztai Ferencet hívták meg, ki nagy lelkesedéssel, teljes odaadással és elismert hozzáértéssel, hűsz esztendei munkálkodás alatt elsőrangú műintézetté fejlesztette a Pallast. Ide vonta a «Magyar Nyomdászat» munkatársait, akikkel baráti bensőséggel, szinte családias érintkezést tartott fenn. Ez az összetartás művezető és alkalmazottak között biztosította Pusztai működésének sikereit.

A nem magyar szülőktől származó Pusztai magyar volt érzésében, gondolkodásában, tetteiben, szavaiban és írásaiban. Ez tette őt képessé arra, hogy szilárd ragaszkodással a nemes ügyhöz, nehéz körülmények között, sohasem lankadó kitartással megteremtette a magyar nyomdászati szakirodalmat, nevelt egy írói gárdát, mely nemcsak tanult, de már tanítani is tud, s megbecsülést szerz a magyar nyomdászatnak a külföldön is. Csak oly erős akarat, lelkes szeretet a szakma fejlesztéseért, mint amilyen Pusztai Ferencben élt, volt képes megszüntetni évtizedes tétlenséget, megtörni a közönbőséget, s a maga szakjában végrehajtani azt, amit akkor politikus, író, s az iskola szerte az országban tett: megküzdeni az idegennel, a németiséggel a magyar jelleg érvényesüléseért.

Pusztai Ferenc hivatást töltött be.

Láng József.

Föltűnő, hogy azok között, kik akár a tudományban, akár a művészetekben, avagy a kereskedelem és ipar terén kiválót alkotnak, kik társaikat fölülmúlják, kiknek nevét évek múltán is dicsőreleg emlegetik: azok között nagyon sok a szegény szülők gyermeke. Ennek oka talán maga a szegénység, melynek küzködései megacélozzák az akaratot; melynek szenvedései érzéssel töltik meg a szívet; melynek nélkülözései megtermékenyítik a lelket; melynek vágyai munkára serkentik az embert. Talán a gondviselés igazságossága nyer abban kifejezést, hogy amit megtagadott a zsenge gyermekkorban, azt megadja az érett férfinak. Akik üdvöset alkotni tudtak és munkásságuk sikereivel az emberiség jobb boldogulásához hozzájárultak: azok legtöbbszörire magukra hagyatva, a semmivel kezdték, hogy törhetetlen akaratukkal, fáradhatatlan

munkálkodással, el nem csüggedő bizalommal a jó erejében, az igaz győzelmében, a szép sikerében, egy élet kincseit hagyják örökségképen utódaikra.

Van ebben valami vigasztaló, valami lelkes tő, biztató, valami fölemelő:

Láng József is a saját lelke kincseit tette közkincesekké.

Láng József nyomdatulajdonos és könyvkereskedő 1862. február hó 11-én született Aradon, hol atyja asztalosmester volt. Kora gyermekségében árvaságra jutott, s gimnáziumi tanulását félbeszakítva, tizenhárom éves korában a nyomdászatot választotta élete pályájául. 1875-ben Aradon, Gyulai István nyomdájában kezdte meg négy évig tartó tanonckodását, melyből azonban mestere és főnöke hat hónapot elengedett, jutalmul kiváló haladásáért és ügyes munkálkodásáért. Együttal megtanulta a papiros- és könyvkereskedést is.

Bár egyszerre három szakmát is tanult, tudását mégsem tartotta elégségesnek a további boldoguláshoz, s annak kiegészítésére, tanulmányai fejlesztése végett Budapestre jött, hol a Pesti Könyvnyomdában, majd Wilkens és Waidl cégnél, legtovább pedig a Franklin-Társulatnál volt mint szedő alkalmazásban. A Pallasnyomda megalakulásakor 1884-ben ennek korrektor-revizora lett, s ez állásban volt mindaddig, amíg magát önállósította.

1890-ben vette meg Hügel Ottó nagyváradai nyomdáját és a «Nagyvárad» című politikai napilapot. Láng József két évtized munkájával, nagy áldozatokkal a nyomdát modern színvonalra emelte, a lapot pedig a legelterjedtebb vidéki lapok egyikévé fejlesztette; emellett könyvkereskedést és papirosüzletet is rendezett be.

Nemsokára rá, hogy Budapestre jött, fiatalos lelkesedéssel és idealizmussal a közügyekben is részt követelt magának. A szaktársak bizalma a Könyvnyomdászok és Betűöntők Egyesületének választmányába küldte őt, ahol mint jegyző előbb Hornyánszky Viktor, később lovag Falk Zsigmond elnök oldalán lelkesedéssel dolgozott és előkészítette az egyesületnek országossá való átszervezését. Közben mozgalmat indított, hogy az idegennyelvű szakmunkásokkal szemben a magyar szaktársakat tömörítse, a nyomdászatot magyarosítsa, s fáradhatatlan tevékenységének az volt az eredménye, hogy megalakult a Budapesti Könyvnyomdászok Társas-köre, s midőn itt sikereket tudott fölmutatni, a társaskör Szakkörre alakult át és Láng Józsefnek lankadatlan buzdítása segítette megvetni alapját a mai virágzó és gazdag szakirodalomnak, és

különösen a «Typographia» megmagyarosítása érdekében megindult mozgalom alkalmával fáradhatatlanul szolgálta a magyarság ügyét szóval, tollal, tettel. Irodalmi tevékenységét is a «Typographia» hasábjain kezdte 1881-ben, melynek rövid ideig szerkesztője is volt, azután a «Nyomdászok Közlönyé»-nek egész főnállása alatt, a «Magyar Nyomdászok»-nak az első három esztendőben főmunkatársa és segédszerkesztője volt. Ezek hasábjain, valamint a «Grafikai Szemle» korábbi évfolyamaiban, továbbá a «Magyar Nyomdászok Évkönyvé»-ben kerültek közre társadalmi és szaktechnikai közleményei. Szerkesztője volt a «Legyen világosság» című agitációs nyomdász hetiújságnak és a «Nagyvárad» politikai napilapnak. Újabban csak a nyomdatulajdonosok hivatalos közlönyének és évkönyvének írja cikkeit. A Szakkörnek Láng az alapítástól kezdve nyolc évig titkára volt, s távozásakor tiszteletbeli taggá választották.

Tevékenységét, tudását, szervező képességét ismerték a nyomdatulajdonosok is, és első kongresszusukon, 1891-ben jegyző volt Láng, ki pedig csak alig egy évvel előbb önállósította magát. Győri volt a második országos nyomdászgyűlés, melyen az ő indítványára mozgalom indult meg a vidéki nyomdatulajdonosok tömörítésére; kész alapszabálytervezetét elfogadván, megalakult a mai Vidéki Nyomdatulajdonosok Országos Szövetsége kerületi és helyi szervekkel, mint a könyvnyomó segédeké. Ennek a szövetségnek előbb alelnöke, most elnöke Láng József. A nagyvárad kerületi munkásbiztosító pénztárnak is elnöke, annak megalakítása óta, s e minőségében szüntelenül a kerületi pénztárak bajainak orvoslását sürgeti.

A nagyvárad független polgárság a város törvényhatóságába választotta meg, olyan városkerületben, hol a választók túlnyomó része a mindenkori kormányok pártjához tartozik.

Sokoldalú, nagy munkáját a legnagyobb készséggel és egyszerűséggel végzi minden téren és valóban elismerésreméltó tevékenységét általános szeretet kíséri, jutalmazza. Önző sohasem volt, s épen ezért munkásságának üdvös hatása mindig sokakra árad, sikereinek mindig mások is örülnek. Az önző ember szíve olyan, mint a csiga háza, melynek csak egy lakója lehet; de ha ez elpusztul, utána sivár üresség marad.

NEGYEDIK FEJEZET.

EGÉSZSÉGTAN.

Néhány szó az egészségről.

Manapság már nem kell sokat bizonyítgatni, hogy az egészség mily nagy «kincs», s hogy az állam életében az *egészséges ember* mekkora *közgazdasági értéket jelent*. A legékeőbb szavú magyarázatnál is hatásosabban int azonban egészségünk megóvására, ápolására a természetes önzés, mellyel a bajt lehetőleg elhárítani, de tőle minden esetre, s minden erőnkől megszabadulni igyekszünk. A különböző életkörülmények, lakóhely, éghajlat, az életmód, a táplálkozás, ruházkodás, szokások, hajlamok, az életkor, sőt neveltetésünk is lényegesen határoznak egészségünk mértékénél, amihez nagy részben élethivatásunk, foglalkozásunk is hozzájárul. Egyébként egész életünkön át állandó küzdelemben vagyunk azokkal a hatásokkal, melyek egészségünket veszélyeztetik. S ebben a harcban, amelyben a természet vonultatja föl az ellenséget, a természet is adja meg a hathatós fegyvereket ellene; ezek részben öntudatosan, részben akaratunktól függetlenül érvényesülnek. Tudatos fegyverünk az *óvakodás, az egészség megőrzése*; öntudatlan, de annál hatalmasabb eszköz azonban *a szervezet ellenálló és megújuló (regenerálódó) képessége*.

Sokszor esik szó ipari betegségekről, sőt különleges *nyomdász-betegségekről* is, amely elnevezés azonban csak félig-meddig állja meg a helyét, mert az iparost, tehát a nyomdászt is, ugyanolyan betegségek érhetik, mint bármely más foglalkozású embert. A különbség csak abban van, hogy egyes foglalkozások az emberi szervezet elgyöngülését elősegítik, egyes bajok kifejlődését siettetik, de viszont vannak olyan iparágak is, amelyek az egészségre különösen egyáltalában nem hatnak, avagy esetleg ezt gyarapítják is. (Cellulóza-gyárban nincsen tüdőbajos.) Épen ezért nagyon elhibázott

dolog volna azt hinni, avagy állítani, hogy az iparosok minden betegségét kizárólag az ő foglalkozásuk okozza.

Az emberi test nagyon bonyodalmas és sokszorosan összetett gépezet, amelyben — természetesen — azok a részek romlanak el leggyorsabban, amelyek leginkább igénybe vannak véve. *Mértékletes életmód, szigorú tisztaság, kellő mozgás és némi belátás* mellett a szervezetnek ellenálló és megújuló képessége folytán azonban még az állandóan használt szerveknek és testrészeknek sem szabad időnek előtte tönkremenniök.

Szervezetünk csak akkor maradhat meg állandó jó egészségben, ha munka és nyugalom célszerűen váltakoznak. Rendszerint az anyagi érdek az, amelynek egészségünk rovására áldozatot hozunk, amikor *hosszabb ideig dolgozunk*, mint az megengedhető volna. Ezt a túlerőltetést szervezetünk föltétlenül megérzi és megsínyli, még pedig annál inkább, minél gyöngébbek, minél öregebbek, avagy fiatalabbak vagyunk, s minél károsabb hatású maga a munka, amelyet végzünk. Természetesen azok a szerveink és testrészeink szenvednek így leginkább, amelyeket legjobban megerőltetünk, s az elgyengült, kimerült állapotot hamarosan a foglalkozás rovására írjuk.

Az egészség megóvása és ápolása, a szervezet erősítése és edzése mindenkinek legegyszerűbb kötelessége önmagával, hozzátartozóival és hazájával szemben.

Könnyebb a bajt megelőzni, mint megszüntetni!

A «foglalkozásból eredő» betegségek rendszerint csak azokat támadják meg, akik bizonyos *hajlandóságot* már magukkal hoznak; akik rendetlenül élnek: keveset pihennek, éjszakáznak, kicsapongók; kik iszákosak, erősen dohányzók, vagy más *szenvedély rabjai*; kik rendetlenül, vagy hiányosan táplálkoznak; de leginkább azokat, kik akár tudatlanságból, akár nemtörődésből egészségük óvását és ápolását rendszeresen elhanyagolják és semmibe sem veszik azokat a közegészségi szabályokat és tanácsokat, amelyekbe — úgyszólván — lépten-nyomon beleütköznek.

Hogy erős dohányzás, szeszes italok élvezése, az éjszakázással járó gyakori és könnyű meghűlés általában gyöngítik a szervezetet, fogékonyá teszik a betegségek iránt, s csökkentik ellenállóképességét: ezek oly igazságok, amelyekről mindenki számtalanszor meggyőződhetett, s ezek semmibevevésének szomorú példáit mindenki bőven ismeri.

Kétségbeesett, de egyúttal szánalmas *önámítás* az a mentege-

tődzés, amikor valaki a maga-okozta bajt a munkának, vagy a munkaadónak tudja be bűnül.

A jó egészség egyetlen és elengedhetetlen feltétele: *a józan élet.*

A nyomdászbetegségek.

A nyomdász foglalkozása látszólag nem jár oly bajokkal, melyek az életet megrövidítenék. Nagy testi erő nem is kell hozzá, szerencsétlenségek pedig ritkán szokták érni a munkásokat. Talán ez a fölfogás, érvényesül a szülőknél, mikor igen gyakran gyönges szervezetű gyermeköket a nyomdász-pályára adják. Még a legtöbb veszedelem érheti az öntőt és a gépmestert, ámbár a legtöbb gépen célszerű és elmés védőkészülékek biztosítják a munkás épségét (pl. a Sommer-féle készülék a gyorsajtón), s így a legtöbb esetben nem a munka, hanem maga a munkás okozza a baját. *A legtöbbször igen egyszerű, semmiségnak tetsző dolgok mellőzése, egy kis könnyelműség, kényelmeskedés, meg nem gondolás az alapja, kezdete oly testi elváltozásoknak, melyeket később csak nehezen, vagy sehogy sem lehet helyrehozni.*

A helyes testtartás a munkánál már maga is sok bajnak veszi elejét. A szedő álljon egyenesen, összetett sarokkal mindkét lábán, de ne feszesen, mert az erőltetett, vagy megerőltető állás fájdalmas visszértágulást, ércsomosodást okoz és káros az izmok fejlődésére. Álljon könnyedén, anélkül azonban, hogy a test súlyát fölváltsa egy-egy lábra helyezné, mert míg az egyik láb látszólag pihen, addig a másik túlerőltetést szenved; a lábak reszketősek lesznek, a térd szalagjai kitágulnak, meglazulnak, a térd ízülete elferdül (X-láb), a lábon meg-megújuló kelevények, sőt sebek keletkeznek, a lábfej ínszalagjainak lazulásából «lúdtalp» támad. Sohasem szabad az egyik lábat fölemelt helyzetben tartani, fiókra, vagy másfélére helyezni. Elemi dolgok ezek, amelyeknek éppen ezért semmi jelentőségét nem szoktak tulajdonítani. — Hiszen csak tudunk állni!

A szekrény alsó szélé a szedő könyökéig érjen. Ha magasabban áll, a test hamar elfárad, a jobb kar messze nyúlkál, a váll örökösen meg lesz erőltetve, míg a bal vállat a sorzó súlya állandóan lefelé húzza; innen ered a féloldaluság, a vállelferdülés, sőt a púposság is, amely a szedőknél egyáltalán nem ritka testi hiba. A szekrény alacsony állása pedig behorpadt mellét, vagy előre-hajló púpos hátat, vagy mellbetegséget okoz, mert a szekrényben lévő port is jobban magunkba kell szívni.

Mindezeknek a bajoknak a szedőgépek általános elterjedése vehetné elejét, mert e gépeknél szép, egyenes testtartással. ülő helyzetben dolgozhatik a munkás. Addig azonban a helyes testtartásra nagy gondunk legyen!

A szem romlása, megbetegedése szintén igen gyakori baj a nyomdászoknál. Ennek oka a munkaterem rossz levegője, a helytelen világítás; a betűszekrényekből szétszálló ólompor, az új betűk bántó fénye, — no meg a megerőltető, rossz kézirat. — Óvjuk a szemet a tisztatlanságtól és sérülésektől, pusztá kézzel munka közben sohase nyúljunk hozzá, rossz írásokat nagyítóval nézzünk, s mindenek előtt követeljünk elégséges világítást. Legjobb, s legegészségesebb a villamos világítás; tűrhető, nyugodt fénye van az Auer-lámpának is, de nyitott, «pillangó» lángot semmi esetre se tűrjünk meg. Gondoskodjunk a szem kellő pihentetéséről is. *Szabad időnket szabad helyen töltsük el,* ne füstös kávéházban.

Általánosan «nyomdász-betegség»-nek tartják a *tüdővész*. E borzasztó betegségnek azonban nem okozója, hanem csak elősegítője a nyomdászfoglalkozás, s akinek sem hajlandósága nincsen rá, sem más úton nem szerzi e bajt, munkája mellett bizvást egészséges marad. Tény az, hogy sok körülmény előmozdítja a lélegezőszervek megbetegedését, de azokon lehet segíteni, s így a betegség keletkezésének elejét venni. Amily eréllyel síkra száll a munkásság szervezeti, hatalmi, avagy anyagi ügyeinek érdekében, époly, avagy még nagyobb erővel követelje egészségének megvédését, a fenyegető veszedelmek elhárítását.

Ne engedje meg a munkásság, hogy alacsony termekben, pincékben, rosszul szellőztethető helyiségekben sok embert foglalkoztassanak; követelje meg minden munkahelyiségben a villamos szellőztetők (exhaustor) alkalmazását a gázok és gőzök elvezetésére; szigorúan ügyeljen a tisztaságra: ne engedje meg a szekrényeknek és egyéb szerelvényeknek a munkateremben való tisztogatását, szoktassa magát a köpöcsészék föltétlen használatára; követelje a helyiségek (falak, padló, bútorok) hetenkint való alapos takarítását, a padló portalanítását; a dohányzók a nem-dohányzókkal egy teremben lehetőleg ne dolgozzanak, s a beteges, köhögős, esetleg tüdőbajos társak külön termekben foglalkozzanak. Hiszen a munka oly sokoldalú, hogy az ilyen elkülönítés az üzem kára nélkül megtörténhetik! Bizonyára jó hatással volna, ha a szedőszekrényeket rátolható, vagy másképen alkalmazott, de jól záró fődőkkal látnák el, ami az anyag beporosodását megnehezítené, ellenben takarításkor a por alapos letörlését minden esetre megkönnyítené. A szedőgépek itt

is zárt «magazin»-jukkal tetemes javulást szolgáltatnak. Üdvös volna a tanulókat a fölvétel előtt kötelező, szigorú orvosi vizsgálat alá venni, (ami már sok helyen meg is történik) s valamiképen módot találni arra, hogy a munkahelyiségek állandó orvosi felügyelet alatt legyenek. Ez époly életbevágó ügye a munkásságnak, avagy talán még lényegesebb, mint a társadalmi, szakszervezeti kötelezettségek (sztrájkpénztár, stb.). A lélegzőszervek edzése, erősítésére a munkásságnak kiváló gondja legyen. Ez már egyéni kötelesség. Rendszeres tornázás, turisztika, úszás, evezés, korcsolyázás ellensúlyozni képes azokat az ártalmas hatásokat, amelyeknek a szervezet munkaközben ki van téve. Azonban atlétika, football, kérekpár, s mindennemű sportverseny csak ártalmára lehet a meg-támadott szervezetnek, mert a tüdőt és szívet túlságosan foglalkoztatja, s inkább előidézi a bajt, semhogy ellene védelmet nyújtana, mert egyoldalúan veszi igénybe az izmok és szervek munkáját.

Lassan és orozva támadja meg a szervezetet az ólom s az *ólommérgezés* talán az egyetlen «nyomdász-betegség», mely igazán a foglalkozás révén éri a szedőt és öntőt. A mérgezés rendszerint a gyomron át történik úgy, hogy piszkos kézzel, melyre ólompor tapadt, étkezünk vagy a szánkat töröljük meg; az ólompor rászáll az ételekre, vagy pedig a belélegzéskor a szájban lecsapódva, a nyállal jut a gyomorba.

Az ólommérgezés könnyen fölismerhető. A gyomor nem emészt rendesen, ezzel étvágytalanság és lesóványodás jár; a gyomor táján kellemetlen nyomás, a szájban pedig sajátságos fémíz érezhető. Később a foghús elernyed és könnyen vérzik, a fogak meglazulnak, utóbb pedig a foghús szélén sötétszürke, fénylő fémcsík látszik. A későbbi tünetek már fájdalmasak. Hascikarás — ólomkólíka —, ízületi fájás, csontszaggatás lép föl; a kezek reszketősek lesznek, majd elgyöngülnek, végül használhatatlannokká válnak. A baj fejlődésével a látás megromlik, fejfájás, szédülés, fülzúgás, álmatlanság jelentkezik; a beteg kedélye rosszra fordul, végül elmezavar keletkezik.

A betegség éveket is elhúzódhatik, s — bár maga nem halálos — a szervezet általános elgyöngülése utat nyit különféle komoly és súlyos bajnak.

Az ólommérgezésre különösen hajlamosak a gyermekek, a nők, de leginkább azok a férfiak, kik sokat isznak.

Aki el akarja kerülni az ólommérgezést, az különösen a tisztaságra fordítson nagy gondot. A munkához lehetőleg teljesen öltözzék át, gyakran fürödjék meg, sohasem egyék a munkateremben,

étkezés előtt és munka után kezét körömkefével jól mossa meg, napjában többször öblítse ki a száját és ivás előtt a torkát; lehetőleg ne dohányozzék a munka mellett, szeszes italokat ne igyék, inkább tejet, mert a tej az ólommérgezésnek hathatós ellenszere, ép úgy, mint a szalonna, amely Németország nyomdáiban minden munkásnak kijár.

A forró (330°C) ólom *égési sebeket* okozhat. Ezeknek azonban megvan az a jó tulajdonságuk, hogy tiszták, s tisztán tartva és bekötve, könnyen és jól gyógyulnak. Érdekes, hogy a szétfröccsenő ólom a szembe jutván, ritkán okoz komolyabb sérülést. Megtörténik, hogy az ólom lemezzé lapul a szemrésben anélkül, hogy a szemet megégetné; avagy fölveszi a szemgolyó és a szemhéj lenyomatát, s a szemhéjak kifordítása után mint vékonyka lemez könnyen leszedhető. Úgy látszik, hogy a hirtelen könnybe lábadó szemet a gőzzé váló könnyek óvják meg a forró fém pusztításától.

A kezek reszketése, rángatózása, fölösleges kapkodás — kivált a szedőknél — gyakran a túlerőltetés, legtöbbször azonban *rossz megszokás* következménye, s a legritkább esetben tartozik a foglalkozásból eredő betegségekhez.

Ma, amikor a legtöbb munkát gépek végzik, s amikor annyi intézmény, törvény védi és szolgálja a munkásember egészségét: ipari betegségekről a szó igaz értelme szerint csak kevés esetben szólhatunk. *Hiányos berendezések, hiányos útmutatások, az elővigyázati szabályok bé nem tartása, tudatlanság, könnyelműség, ügyetlenség és figyelmetlenség sokkal több esetben okai valamely bajnak, szerencsétlenségnek, mint maga a munka.*

Aki azonban magánéletében kicsinyli a bajt, mert az még tényleg csekély; aki avval biztatja magát, hogy «majd elmúlik», ahelyett, hogy orvosi segítséghez fordulna; aki kinevet, üres beszédnek tart minden egészségügyi figyelmeztetést és tanácsot, mert esetleg nem képes azt helyesen fölfogni és üdvös célját megérteni; aki kigúnyol minden hatósági egészségügyi rendelkezést, sőt azt «egyéni szabadság»-ának korlátozásaként tekinti: annak számára hasztalan rendezik be a legpompásabban is a munkahelyet; annak egészsége mihamar megromlik, s veszélyezteteti társainak egészségét is.

Túlzsúfolt, nedves lakás, elégtelen tisztálkodás, okszerűtlen táplálkozás, helytelen életmód sokkal nagyobb veszedelem, mint az ólompor, vagy gőz, a kevésbbé higiénikus munkaterem, s a hosszú munkaidő.

TARTALOM.

Második rész. A harmadik osztály anyaga.

	<i>Lap</i>
<i>Első fejezet. Anyag- és műtan</i>	5
A festék	5
A szedőgépek	8
A nyomógépek	12
A nyomda berendezése	15
A munkaár kiszámítása	17
<i>Második fejezet. Történelem</i>	23
Az első nyomtatványok	23
A honi nyomdászat kezdetei	27
Egy híres nyomda vándorlásai	31
Társadalmi állapotok a céhrendszerben	34
I. A tanulók	35
II. A segédek	37
III. A mesterek	40
A cenzúra	42
A szabad sajtó	51
<i>Harmadik fejezet. Életrajzok</i>	54
Id. Emich Gusztáv	54
Falk Zsigmond	57
Hirsch Lipót	59
Kogutowicz Manó	62
Pusztai Ferenc	65
Láng József	67
<i>Negyedik fejezet. Egészségtan</i>	70
Néhány szó az egészségről	70
Nyomdászbetegségek	72